

ԱՆԱԿԻՏ

ՀԱՆՐԱՅՆ ԱՄՍԵԱԿ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԻՆՍԱԿԿԱՆ

Է ՏԱՐԻ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԹԻՒ 9

ԲԱՐԵՉ

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու համանման բառեր են նախնական սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Եւ այդ կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տրեղերը մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յախտնական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Ե՞նչ հոգին չճարգմանէր , չլուսաորէր ինչ որ միւսը կ'ըսէ , այդ չհասկցուած մտին բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ժ. ՄԻԿԷ

Ա Ն Ա Հ Ի Տ

ԵՐԹԵՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ ՊԵՏԻ Է ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐԵԼ

ԱՆԱՀԻՏԻ ցախորդ սարիներու հաւաքածուները գնել ուզողները կարող են մեզի դիմել .

Ա. Տարի	30 ֆրանք
Բ. Տարի	20 ֆրանք
Գ. Տարի	12 ֆրանք
Դ. Տարի	12 ֆրանք
Ե. Տարի	12 ֆրանք
Զ. Տարի	12 ֆրանք

Քաղաքական կացութեան մասին ուսումնասիրութիւններ

Ա. ԶԹՂԱՆԵԱՆ	{ Վայրկեանը (1904)	50 սանդիմ
	{ Հորիզոնը (1905)	25 սանդիմ

Տ Պ Ա Ր Ա Ն

Տ Ի Գ Ր Ա Ն

Տ Օ Ղ Ր Ա Մ Ա Ճ Ե Ա Ն

Բ Ա Ր Ի Զ 18, Rue des Gobelins, 18, Paris, (13e)

ԿԸ

ՏՊԱԳՐՈՒԻՆ

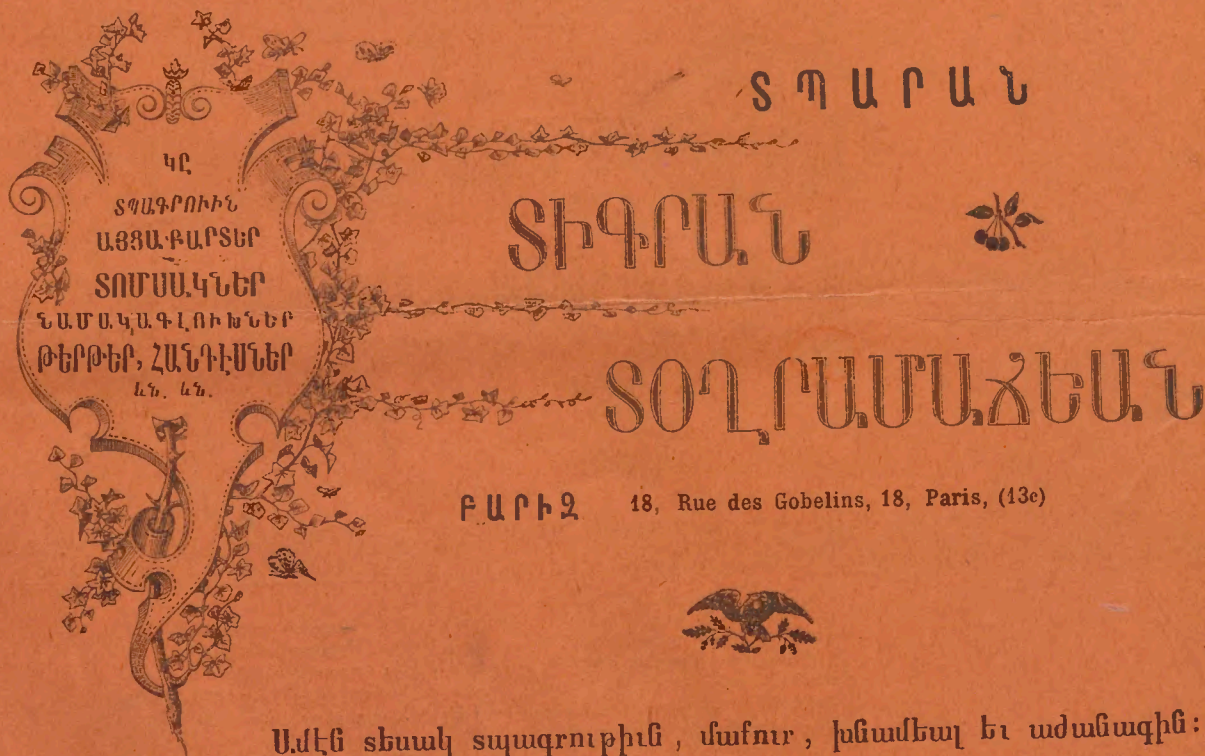
ԱՅՅԱՔԱՐՏԵՐ

ՏՈՄՍՍԿՆԵՐ

ՆԱՄՍԿԱԳԼՈՒՆՆԵՐ

ԹԵՐԹԵՐ, ՀԱՆԴԷՄՆԵՐ

ևն. ևն.

Ամէն տեսակ սպազրուքիւն , մախուր , խնամեալ եւ ածանազին :

ԱՆԱԾԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

Է. ՏԱՐԻ

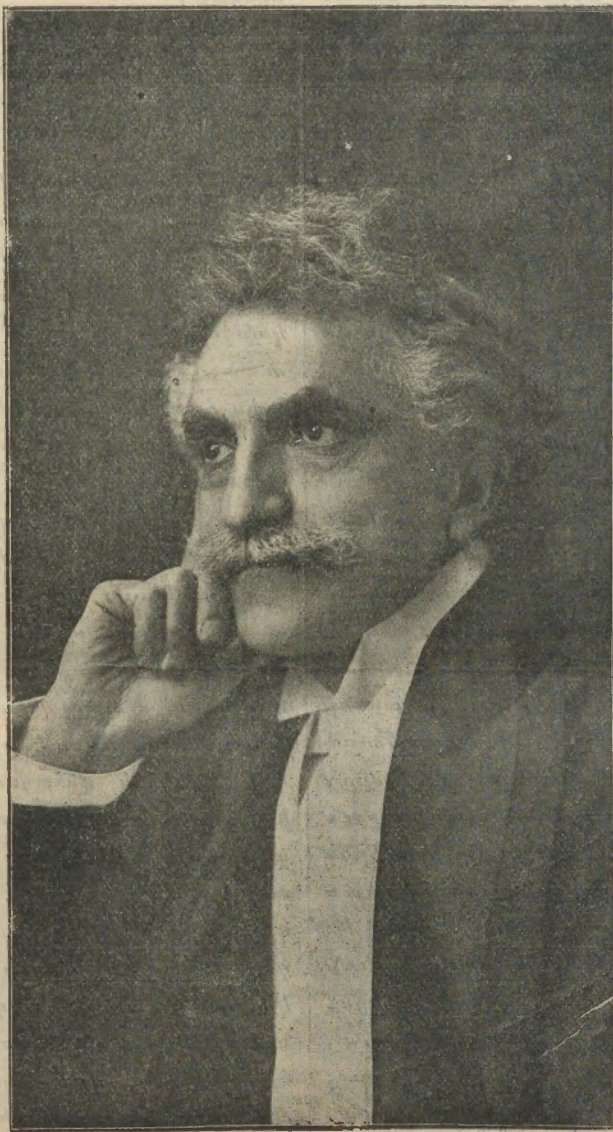
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Թիւ 9

ԴԵՄՔԵՐ

Մ. Մանկասարեան

Ահա գէ՛մք մը որ նշանակալից տեղ մը կուգայ գրաւել շարքին մէջ այն Հայերուն որ օտար ու բարձրագոյն միջավայրներու մէջ մեր ցեղին մտաւոր ուժը ապացուցած են: Ամերիկեան ազատախոհութեան ամենէն փայլուն, ամենէն գործին ներկայացուցիչներէն մին է ինքը այս պահուս. եւ իր անունը ծանօթ է ու սիրուած ոչ միայն նոր Աշխարհին, այլ եւ եւրոպայի, ազատախոհ շրջանակներուն մէջ: Կրկնա-

Պ. Մ. ՄԱՆԿԱՍԱՐԵԱՆ

պէս հաճելի է մեզի համար՝ նկատել մեր հայրենակցին գրաւած այդ գեղեցիկ դիրքը մեծագոյն ազգերու մտաւորական ոլորտի մէջ, ու տեսնել որ այն այդ դիրքը վաստկած է իր ուժերը նուիրելով գերազանցապէս սգնի. ու կենսական գործի մը:

Պ. Մանկասարեան ծնած է Պոլիս, 1861ին, հայ-բողոքական ծնողքներէ: Իր առաջին ուսումն ստացած է Բուպերթ Բոլէճին մէջ. 1880ին գացած է Ամերիկա եւ հետեւած է «Փրինսթըն» Համալսարանի առուածաբանական ճիւղին. շրջանաւարտի վկայագիրը առանալէ յետոյ, հաստատուած է Ֆիլադելֆիա՝ իրր երիցական քարոզիչ, եւ այդ պաշտօնը վարած է հինգ

տարի . այդ միջոցին իր խօսած քարոզներէն մէկ քանին հրատարակած է հատորի մը մէջ A voice from the Orient (Չայն մը Արեւելիքն) տիտղոսով : Ըշմարտութեան անկեղծ հետախուզումը , որ իր նկարագրին խորքը կը կազմէ եւ իր կեանքին նպատակն է եղած , օր մը զինքն առաջնորդած է , ազդեցութեամբ էմբրսընի , Չէնիսկի , Ռընանի եւ նմանօրինակ ազատախօս գրողներու գործերուն ընթերցման , նշմարելու կրօնական վարդապետութեանց զազիազիութիւնը՝ անկաշկանդ ու տոկուն տրամաբանութեան հանդէպ . այդ օրն իսկ , Մանկասարեան որոշած է հրատարիլ Եկեղեցիին ծառայելէ եւ ինքզինքը նուիրել Ազատ Մտածման դատին : Սրահի մը մէջ սկսած է այդ նոր ոգւով բանախօսութեանց շարք մը . իր յաջողութիւնը՝ առաջին քայլէն՝ մեծ է եղած . իր կուռ տրամաբանութեան մը վրայ հիմնուած համոզիչ ու գրաւիչ պերճախօսութիւնը հաւաքած է իր գաղափարներուն շուրջ բազմաթիւ հետեւողներ , որոնց եկած միացած են իր երիցականի քարոզները հիացումով լսող ունկնդիրներէն շատերը : Հետզհետէ իր համբաւը տարածուելով Ֆիլատելֆիայէն ալ գուրս , 1889ին Ատլէր զինքը կը հրաւիրէ գալ Նիւ-Եորք եւ իրեն գործակցիլ իբր բանախօս՝ իր Ethical Culture Societyին (բարոյագիտական մտածչակութեան ընկերութիւն) . Ատլէր , Ամերիկացի Հրեայ մը , 1876ին հիմնած էր այդ ընկերութիւնը որ քիչ ատենէն մեծ տարածում գտած էր , ու ոչ միայն ունէր Նիւ-Եորքի մէջ բազմաթիւ անդամներ , այլ եւ մասնաձեւեր Չիքագոյի , Սէնթ-Լուիսի , Ֆիլատելիֆիայի եւ այլ քաղաքներու մէջ : Մանկասարեան կ'ընդունի հրաւերը , կը հաստատուի Նիւ-Եորք , ու տասը տարիի չափ կը գործակցի այդ ընկերութեան , բանախօսելով Նիւ-Եորք , — ինչպէս եւ՝ Երբեմն՝ միւս քաղաքներուն մէջ : 1900ին՝ Չիքագոյէն զինքը կը հրաւիրեն գալ այնտեղ ազատախօսական նորահաստատ ընկերութեան մը գլուխն անցնիլ . այժմ Պ. Մանկասարեան Չիքագոյի այդ ընկերութեան մշտական բանախօսն է . 2000է աւելի ունկնդիրներ կը խնդրեն՝ իր բանախօսութեանց , որոնցմէ մէկ քանին գրքոյկներու ձեւով հրատարակած է . հիմնած է նաեւ ամսաթերթ մը . Liberal Review (ազատական հանդէս) անունով ,

որու մէջ կ'ընդլայնէ իր գաղափարները : 1902ին ի լոյս ընծայած է իր գլուխ-գործոցը , A new catechism (Նոր կրօնագիտութիւն) տիտղոսով , որմէ արդէն 15,000 օրինակ սպառած է Ամերիկայի մէջ եւ 20,000 օրինակ Անգլիոյ մէջ՝ ուր մասնաւոր տպագրութիւն մը երեւցած է՝ հեղինակին կենդանագրով եւ Ճ. Ճ. Հոլիոք ծանօթ ազատախօս անգլիացի գրողին մէկ ներքոյալից յառաջաբանով . անցեալ տարուան սկիզբը այդ գրքին ֆրանսերէն թարգմանութիւնն ալ հրատարակուեցաւ՝ Le Monde sans Dieu (Աշխարհ առանց Աստուծոյ) նորահար ու անհրազատ տիտղոսով , եւ Փարիզի ու Պրիւսիոյ ազատական մամուլին մէջ մեծ գովեստներով ողջունուեցաւ :

A new Catechismը — որուն առաջին գլուխուն թարգմանութիւնը կը հրատարակեմ Անանիսի ներկայ թիւին մէջ, — հրաշակերտ մըն է՝ արդարեւ՝ յստակ եւ ամուր գատողութեան , պարզ , վճիռ ու ճշգրիտ ոճի : Պ. Մանկասարեան այն « հակառակ ձեւով » մուկանդներէն չէ որոնք հին առեւտրութեան մը տեղ նոր առեւտրութիւն մը , հին կաշկանդումին տեղ նոր կաշկանդում մը կը բերեն . « կրօնք » եւ « Աստուած » ցառերն իսկ հակակրեւի չեն իրեն (եւ իրեն համար շատ անախորժ թուած է , ինչպէս ինքն իսկ կ'ըսէր ինծի , տեսնել որ իր զրքին տիտղոսը փոխուած է « Աշխարհ առանց Աստուծոյ »ի) . իրեն հակակրեւի է ինչ որ մարդոց տգիտութիւնն ու ստրկամտութիւնը զրած են այդ բաներուն մէջ . պէտք է՝ ըստ իրեն՝ այդ բաներուն տալ աղիւ ու լայն իմաստ մը , որ զանոնք գեղեցկութեան եւ բարիքի աղբիւրներ դարձնէ : Մարդը պէտք ունի — եւ իր պէտքերուն վեհագոյնն է այդ — կեանքի սովորական , գոհիկ գոհացումներէն վեր՝ անշահախընդիր ու բարձր ձգտում մը տածելու զէպ ի գերագոյն Բարին , զէպ ի գերագոյն Գեղեցիկը . այդ ձգտումը կրօնքն է , եւ գերագոյն Բարին , գերագոյն Գեղեցիկը՝ Աստուած . բայց մինչ մարդոց մեծագոյն մասին համար Աստուած եւ կրօնքը տեղական , ցեղային գոյն մը կը ստանան , երեւակայական ու հակատրամաբանական իրողութեանց վրայ կը հիմնեն իրենց գոյութիւնը , մարդոց միջեւ երկպառակութեան , առեւտրութեան շարժառիթներ կը գառնան , մարդ-

կային մտքին ազատ յառաջխաղացութիւնը կը խափանեն զայն սեղմելով անսիրտօրէի, անքրննագատելի վարդապետութեան մը մէջ (որ սակայն իւրաքանչիւր մարդկային խմբակի համար տարբեր է), մինչ մարդոց մեծագոյն մասին համար՝ կրօնք եւ Աստուած այս կասեցնող, կապկպող եւ մթագնող դերը կը կատարեն, Պ. Մանկասարեանի պէս մտածողներու համար՝ կրօնքը ազատ մտածութիւն սէրն է, մարդուն պարտականութիւնը՝ ճշմարտութիւնն ազատօրէն եւ ամբողջ մարդկութեան օգուտին համար հետախուզելու, ու Աստուած՝ իտէալն է, սկզբունքը ամէն բարութեան ու գեղեցկութեան, աղբիւրը տիեզերական ուժին ու կեանքին: Կրօնքը այսպէս ըմբռնուած, եւ Աստուած՝ այսպէս յղացուած, ազնուացնող, բարձրացնող տարբեր կը դառնան մարդոց համար, փոխանակ պառակտումի, ստրկացման եւ քանդումի ուժեր ըլլալու:

Համոզուելի որ ոչ մէկ մարդ, քանի որ անհունին մէջ հիւլէ մըն է, չի կրնար յաւակնիլ բացարձակ ճշմարտութիւնը ձեռք անցնել կարենալու, մտածել թէ տղայական եւ անարդար յղացում մըն է Յայտնութիւնը — որ՝ եթէ իրական ըլլար՝ պէտք էր միեւնոյն ձեւով յաւանդուէր ամբողջ մարդկութեան, մինչդեռ ամէն ազգ տարբեր ձեւով զո՛յն ընդունած ըլլալ կը կարծէ, — մարդկային կեանքի մեծագոյն պարտականութիւնը նկատել ճշմարտութեան հետախուզումը՝ հիմնուելով բանականութեան վրայ միայն, որ անկատար բայց միակ ապահով լապտերն է մարդուն տրուած, խորշիլ ո եւ է մէկուն բռնի ընդունիլ տալէ տիեզերքը եւ կեանքը բացատրելու այս կամ այն ձեւը, ջանալ որ մարդիկ իրար չկեղեքեն՝ ցնորքներու համար որոնց ստութիւնը մարդկային բանականութեան համար շատ դիւրաւ ապացուցանելի է, — անա՛խնչ որ կը դաւանին ազատաստները, եւ անախնչ որ Պ. Մանկասարեան բանաձեւած է իր Նոր Կրօնագիտութեան մէջ: Չկայ աւելի գեղեցիկ գործ մը՝ մարդկային ուժերուն համար, քան այս գործը որ կը ձգտի քանդել ինչ որ մարդերը գայլ գարձուցած է իրարու դէմ եւ հաստատել տիրապետումը մտաւոր ազատութեան որ միայն կարող է եղբայրացնել բոլոր մարդկութիւնը: Ոչ մէկ ազգ այնքան տառա-

պած չէ կրօնքի այդ հին ըմբռնումէն որքան հայ ազգը. մեր բոլոր թշնամիները այս ինչ կամ այն ինչ « յայտնուած դրքին », այս ինչ կամ այն ինչ « Աստուծոյն » անունով է որ եկած են բզբտել մեր ցեղը. ու սարսուցուցիչ բան մըն է մտածել որ այդ թշնամիներուն մէջ ունեցած ենք ազգեր՝ միեւնոյն Քրիստոսին հետեւող, բայց որոնք քանի մը Փրագի տարբերութեան համար՝ զիրենք կը կարծէին բացարձակ ճշմարտութեան տէր եւ ատով իրենցմէ այդ մասին տարբերողները արժանի կը նկատէին հուրի եւ սուրի մասնուելու: Ահաւոր բան մըն է նաև մտածել որ մեր ցեղը, ներքնապէս իսկ պատակտուած, ինքզինքը իր ձեռքերով բզբտած է բաժնուելով հատուածներու որոնց ոմանք այս ինչ բառերով, այլք այն ինչ բառերով կը բացատրէին ենթադրուած յայտնութիւնը: Հայ մը որ ա՛յնքան հեղինակութեամբ ու փայլով կը մասնակցի մարդկութեան մեծագոյն դժբաղդութիւնը կազմող այդ ցաւին բուժման գործին, կը կատարէ ուրեմն դեր մը որ օգտակար է ամբողջ մարդկութեան, այլ եւ մասնաւորապէս մեր ցեղին:

« Այս գրքին հեղինակը, կը գրէ Պ. Հօլիօք՝ A new Catechismի անգլիական հրատարակութեան յառաջարանին մէջ, ծաղմամբ Հայ, սպառնալու ձևի Չիքակօի Անկախ Կրօնքի Ընկերութեան բանախօսն ըլլալու, եւ ամէն շարքի իր պերճախօսութիւնը կը հմայէ երկու հազարի չափ անձեր, որոնք, որակութեան տեսակէտով, հետեւ որդիներու ամենէն բազմաթիւ գումարումն են որ ծանօթ ըլլայ ո եւ է երկրի մէջ: Աւելի բազմաթիւ գումարումներ ունինք մենք Անգլիոյ մէջ, բայց « տոկմ »ի դաւակներ են որ զանոնք կը կազմեն: Պ. Մանկասարեանի ունկնդիրները բանականութեան որդիներ են, որոնք կը փնտրուն Միտքը եւ Բարոյականը: Այդ ցեղը շատ աւելի հազուադիւր է: Open Court Publishing Companyն, որ Չիքակօի՝ այդ կենդանի ու մեծազորք քաղաքին՝ մէջ հաստատուած է, մէկ քանի անգամ տպագրած է այդ գիրքը, ամերիկացի ընթերցողներուն դիւրութեանը համար: Rationalist Press Associationը իրաւունք ունեցած է՝ կարծեմ՝ որոշելու թէ Մեծն-Բրիտանիոյ ընթերցողներուն նմանօրինակ դիւրութիւն

մը պէտք էր տալ այս ինքնատիպ ու նոր կրօնագիրտութիւնն ունենալու :

« Ամենէն դժուար ձեւը գրական շարագրութեան , որ ընթերցողը չահագրգռելու բնութիւնն ունենայ , անտարակոյս « կրօնագիրտութեան » ձեւն է :

« Հեղինակը պէտք է վարժ ըլլայ բանականներու խորունկ ովկիանին մէջ մխրճելու , հոն գտնելու համար այդ խորութեանց մէջ թաղուած էական իրողութիւնները : Կրօնագիրտութիւն մը կարճ ու հեշտ մեթոտ մըն է նիւթի մը մասին որոշ ծանօթութիւն մը ստանալու : Տեսարանի վրայ երկու անձ կայ միայն , — Հարցնողն ու Պատասխանողը : Լաւ հարցնող մը սակաւատիպ սիւսար մըն է : Պէտք է գիտնայ թէ ի՞նչ տեղեկութիւններ հարցնելու է : Եթէ հասարակ բաներ հարցնէ , բանի մը չի ծառայեր , եթէ իր հարցումները անսրոշ ըլլան , կարելի չէ պատասխանել : Պատասխանողը պէտք է տիրացած ըլլայ վէճի ենթարկուած խնդրոյն , եւ սրոշ իր մտածման արտայայտումին մէջ : « Նոր կրօնագիրտութիւն »ը այս յատկութիւններն ունի : Ամենէն յանդուգնը , ամենէն կիսաքտոր , ամենէն այլազանն ու հրահանգիչն է այն բոլոր գործերէն որ գոյութիւն ունին այս ճիւղին մէջ : Կը խուժէ մարդկային գիտակցութեան գլխաւոր դաշտերուն մէջ զոր կրօնքները գերբնական սարսափներով պատած են՝ ինչպէս պատուարներով . կը սիրէ ինչ որ վեղեցիկ է եւ ցոյց կուտայ ինչ որ չարափոխուած է : Եթեքը բազմաթիւ են , եւ կը վերաբերին նախնեաց չըջանին ինչպէս նոր ժամանակներու : ամէնքն ալ այնքան ուշադրաւ են որքան բնագիրը : Այս գիրքը աստուածաբանութեան եւ բանականութեան համայնագիրտարան մըն է՝ ընկուզի կճեպի մը մէջ տեղաւորուած :

« Հետախուզութեան Ոգին , որուն հետաքրքրութեան փրկարար առարկան է ճշմարտութեան ստուգումը , գիտակցութեան ամենէն արդիւնաւոր գործիքն է զոր ունի մարդկութիւնը : Լաւ դրուած հարցում մը հանքագործին քարհատին կը նմանի , — որ ոսկին կ'ազատէ զայն չըջապատող գաւարդէն : Սխալանքի ամբողջ սխտեմներ երբեմն գետինը կ'իյնան ճիգին սակ հարցումներու , որոնց պատասխան կարելի չէ տալ :

« Ամէն սխալանք կը պարունակէ ներքին հակասութիւն մը , որ կրնայ յայտնուիլ ազատարար հարցումով մը , մինչ հակընդդէմ հաստատումներու ամբողջ թնդանօթածգութիւն մը պիտի չկարենար պարիսպը ճեղքել :

« Փաստերու առջեւ կարելի է խուսափիլ , բայց ուղղամիտ ու պատշաճ հարցում մը թըշնտմութիւն չի ստեղծ'ր եւ պատասխան մը կը պահանջէ , եւ կամ՝ լռութիւնը խոստովանութիւն մը կը դառնայ սխալանքի կամ տղիտութեան :

« Այս կրօնագիրտութեան հեղինակը շատ դատողութիւն ցոյց տուած է հարցումներու ընտրութեան մէջ : Պատասխանները պարզ են եւ առանց յաւակնութեան . անոնք կը հասնին արագ եւ որոշ , յաճախ բերելով անտիպ հմտութիւն մը որ անակնկալին հրապոյրն ունի : Այդ պատասխանները չեն քաշկրտոր ծանրաբեռն կառքերու պէս , այլ կը թռչին անթել հեռաւրով զրկուած նամակի մը պէս , արգելքները փշրելով , խոչընդոտներուն վրայէն անցնելով , նոր մտածման ովկիանին վերեւէն : Ինչպէս որ պատշաճ է մեր ժամանակին արագամիտ ոգւոյն , այդ պատասխանները հակիրճ կերպով արտայայտուած են : Բառերու շաշուրթիւնը կ'աղքատացնէ զանոնք բաժնողը եւ կ'ապակահէ զանոնք ընդունողներուն ճաշակը :

« Պ. Մանկասարեան , Փոկիոնի պէս , քիչ վիճուորով կը յաղթէ եւ քիչ խօսքով կը համոզէ . լաւագոյն կերպով կարելի չէ որակել , կ'ըսէ Լէնսոբ , ճշմարտապէս մեծ գորսակաւ մը կամ վարպետ մը : »

Իսկ էմիլ Վանատրովիտ , պելճիգացի մեծանուն ընկերվարական բանախօսը , Լը Փոսիլ թերթին 1904 մարտ 31 թիւին մէջ հետեւեալը կը գրէր Մանկասարեանի գրքին մասին(1) .

« Բանւորական կուսակցութիւնը եւ ազատախոնութիւնը ուրոյն կազմակերպութիւններ են : Իրենց գործունէութեան ոլորտը նոյնը չէ : Կարելի է բանւորական կուսակցութեան պատկանիլ առանց ազատախոն ըլլալու : Կարելի է ազատախոն ըլլալ առանց բանւորական կուսակցութեան պատկանելու : Բայց մերինին պէս

(1) Փրքին ֆրանսերէն Սարգմանութեան սկզբը դըրուած է այդ յօդուածն իբր յատաչարան :

երկրի մը մէջ ուր քահանաները հետզհետէ « քափիթալիզմ » ին սքեմաւոր ժանտարմները կը դառնան , անխուսափելի է որ չփոփան կէտերը բազմապատկուին ընկերվարական փրոփական տին եւ բանավարական փրոփականտին միջեւ : Յաճախ , արդարեւ , մարդիկ իրենց ընկերական տնտեսութեան կրօնքը ունին . տնտեսական ազատագրումը կը պատրաստէ մտաւորական կապարձակութիւնը . մտաւորական կապարձակութիւնը կը նպաստէ տնտեսական ազատագրումին :

« Այս պայմաններուն մէջ , ազատութիւն խո մտերու մղած ժրջան փրոփականոր ի հարկէ անագին ազգեցութիւն կը գործէ ընկերվարական շարժման վրայ : Երբ ան առաջնորդուած է ուշիմութեամբ , տեսութեանց լայնութեամբ , անկեղծ հաւատքներու յարգանքով , երբ իբր նպատակ եւ իբր արդիւնք ունի աշխատաւորները բարոյացէս եւ գիտնականացէս դաստիարակել , մեզի համար թանկագին օժանդակ մըն է : Ընդհակառակն , երբ ան կը կայանայ կոպիտ յարձակմանց , նախատախից կատակարարութեանց , անհատական խղճմտանքին զէմ գործուած ճշմարիտ ոճիրներու մէջ , մեզի շատ ծանր վնաս կը հասցնէ :

« Արդ , կարելի չէ ուրանալ որ շատ յաճախ բանավարական փրոփականտը շատ պակասաւոր կերպով կը կատարուի , զազափարներու ինչպէս ձեւի , փաստերու ընտրութեան ինչպէս զանոնք ներկայացնելու եղանակի տեսակէտով :

« Փոխանակ քննադատութեան նորագոյն աշխատութիւններէն ներշնչուելու , փոխանակ ցոյց տալու աշխարհիս աստուածաբանական յղացման ու գիտական յղացման միջեւ գոյութիւն ունեցող հակասութիւններն ու անհատութիւնները , փոխանակ մատնանիչ ընելու եկեղեցիին յարածուն հպատակումը « քափիթալիսթ » դասակարգի շահերուն , կ'երթան փնտռել՝ վոլթերեան պուրժուայութեան գինարանին մէջ՝ անմարտելի ծաղրաբանութիւններ , մըլտոսած կատակներ , հինցած պարսաւաբանութիւններ , որոնք անշուշտ իրենց գոյութեան իրաւունքն ունեցան այն շրջանին ուր յղացուեցան , քայց որոնք այսօր ուրիշ արդիւնք չեն կրնար ունենալ քայց եթէ մեզ ծիծաղելի դարձրնել՝ լուսամիտ կաթողիկներու աչքին , կամ

մեզ զգուելի դարձրնել՝ պարզ հոգիներուն համար :

« Յաճախ կը գտնուատինք՝ եւ իրաւամբ՝ ապուշութենէն այն պարսաւագրերուն զոր կղերամոլները կը հրատարակեն ընկերվարականութեան դէմ : Անոնք իրաւունք պիտի ունենային մեզի պատասխանելու թէ բանավարական հաւտքածուներու այս ինչ կամ այն ինչ թիւերը անոնցմէ շատ վար չեն մնար : Որովհետեւ իբր անուր բան մըն է որ տասնեւիններորդ դարու վաղորդայնին , Ռընաններու , Բոնիթերու , Հարնաքներու եւ այնքան ուրիշներու աշխատութիւններէն յետոյ՝ կրօնական դժգոհման ծագումին եւ քնաշրջութեան մասին , դեռ ըսողներ գտնուին թէ քրիստոնէութիւնը շարլաթաններու եւ աճարարներու հնարք մըն է , թէ Յիսուս « կը զուարճանար ձեռնածուական խաղեր ընելով » , թէ քրիստոնեայ մարտիրոսները « աւելի ապուշ էին քան չար » , թէ եկեղեցոյ խորհուրդները « քահանաներու խաբեքայութեան զգալի նշաններ են » , թէ մարդկիրակի օրը աշխատելու է՝ իր հակակղերականութիւնը ապացուցանելու համար , եւ թէ խոստովանարանները արտաքնոցի փոխելու է՝ մտաւորական ազատագրումը հոչակելու համար :

« Ողբալի չէ՞ որ հոգիներու առաջնորդութեան կոչուած մարդիկ ժամանակ ու դրամ գուհին՝ այսպիսի քաշկուտութեան տարածելու համար , մինչդեռ ա՛յնքան գեղեցիկ ու բարի գործեր կան կատարելու , որոնց չնորհիւ կարելի պիտի ըլլար աշխատաւորներուն ծանօթացնել քննադատութեան կամ փորձառական գիտութեան վերջին արդիւնքները :

« Կը շատանամ յիշելով , այն հրատարակութիւններուն մէջէն որ նոր լոյս տեսած են եւ որոնք , իրենց աժան գնով , համեստ քսակներու մատչելի են , Լէօ Էրրերայի պատուական պրոչիւրը Տարվիկիզի մասին , հաւաքածուն դասերուն զոր կոպէտ մ'Ալվիէլլա կ'արտասանէ « Համալսարանական ընդարձակում » ին մէջ՝ Բրիստոնկեռքեակ ծագման մասին , եւ կամ Մանկասարեանի Նոր Կրօնագիտութիւնը , որ նոր երեւցաւ՝ Աշխարհ առանց Աստուծոյ տիտղոսով (1) :

(1) Cornély et Cie. éditeurs, 101, Rue de Vaugirard. Գին 1 Ֆր. 50 :

« Այս վերջին գրքին հեղինակը, ծագմամբ Հայ, ինքզինքը կը կոչէ բանախօս Չիքակօի « Անկախ Կրօնքի Ընկերութեան » : Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել « Ամէն կրօնքէ անկախ ընկերութեան » , որովհետեւ այն քանի մը էջերը զոր մեզի կ'ընծայէ Մանկասարեան , կրնային ո եւ է դրապաշտի կողմէ ստորագրուիլ :

« . . . Չեմ գիտեր ո եւ է հրատարակութիւն մը այս ճիւղին մէջ՝ որ այս գրքին չափ յստակ , ուղղամիտ , ամենուն մատչելի ըլլայ ու միանգամայն ամենուն համար հրահանգիչ : Ուսումնականին համար շահեկան է անոր ընթերցումը : Աշխատաւորը հոն պիտի գտնէ , հակիրճ եւ զիւրմբանելի ձեւով մը , ճշգրիտ ծանօթութիւններ կրօնական խնդիրներու արդի վիճակին վրայ :

« Նոր Կրօնագիտութիւն » ով՝ հարիւր փարսախ հեռու ենք հակադարձ կղերամուտքներէն , յեղաշրջուած կաթոլիկութենէն , որ շատ յաճախ կը տեսնուի բանավարական միջավայրներու մէջ : Գիտական « տոկմ » եր չեն հակադրեր այստեղ՝ կրօնական վարդապետութիւններու , Գիտութիւնը մեծ Գ ով եւ կրօնքը մեծ Կ ով մը գրելով : Հեղինակը ինքզինքը ծաղրելի չի դարձըներ յայտարարելով թէ բոլոր կաթոլիկները կա՛մ խաբեբաներ կա՛մ ապուշներ են , եւ թէ բոլոր կրօնքները շարլաթանութեան ու խաբէութեան արդիւնքներ են : Կը ճանչնայ լիովին այն ծառայութիւնները զոր Եկեղեցին մատուցած է անդիսլին մէջ , բայց ցոյց կուտայ նաեւ թէ զերմնականին վրայ հաւատքը կը նուազի՝ քանի դրական գիտութիւնները կը յառաջգիմեն , եւ թէ հետեւաբար , ապագային կրօնքը , կամ՝ եթէ կը նախընտրէր՝ « անկրօնութիւնը » , ուրիշ բան պիտի չըլլայ բայց եթէ « հաւատք՝ ճշմարտութեան վրայ , վստահութիւն թէ այդ գիտակցութեան վրայ կարելի է յոյս դնել կեանքի բարձրագոյն նպատակներուն համեմուտ համար » (1) :

Պ. Մանկասարեան , զոր հաճոյքն ունեցայ անձնապէս ճանչնալու , երբ տարիի մը չափ առաջ Փարիզէն անցաւ՝ երթալու համար Հոռօի ազատախօհներու Համաժողովին , իր « գործին մարդն » է . փոքրիկ նուրբ ջղուտ անձ մը , սի-

(1) Մանկասարեան. — Նոր Կրօնագիտութիւն :

րուն դէմքով մը՝ զոր կը լուսաւորեն երկուսեւ , կրակոտ ու միանգամայն քաղցր ու խորունկ աչքեր , եւ որ վճիտ ու կորովի երիտասարդութիւնով մը միշտ համակուած կը մնայ՝ հակառակ որ իր մագերուն սեւն արծաթախառն սկսած է ըլլալ ու պիտեքը մոխրոտած են արդէն տարիներու փոշիէն : Իր պարզ ու չնորհալի ձեւերը , իր անկեղծ ու անսեթեւեթ խօսակցութիւնը՝ անդիմադրելի հրապոյր մը ունին որ ըմբռնել կուտայ մեծ ձգողութիւնը զոր ամբողջներուն վրայ կ'ազդէ ինքը , երբ իր մտքին ու անձին բոլոր ելեկտրականութեամբ զինուած՝ կը խօսի իր սիրական գաղափարներուն վրայ :

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Նոր Կրօնագիտութիւն

ԳԼՈՒԽ Ա.

- արցում . — Ի՞նչ է կրօնքը :
- Պատասխան . — Հաւատք՝ ճշմարտութեան :
- Հ. — Սահմանեցէ՛ք ճշմարտութիւնը :
- Պ. — Ամենակատարեալ գիտակցութիւնը ուրուն կարելի է համիլ ո եւ է ինքրոյ մը մասին :
- Հ. — Ի՞նչ ըսել է « հաւատք ճշմարտութեան » :
- Պ. — Այն վստահութիւնը թէ կարելի է հիմնուիլ այդ գիտակցութեան վրայ՝ կեանքի բարձրագոյն նպատակներուն համեմուտ համար :
- Հ. — Ի՞նչպէս մարդ մը կրնայ ցոյց տալ իր հաւատքը՝ ճշմարտութեան :
- Պ. — Իր ընթացքը բարձրացնելով մինչեւ իր գիտակցութիւնը :
- Հ. — Ի՞նչպէս ճշմարտութիւնը , այսինքն

« ամենակատարեալ գիտակցութիւնը », կրնայ ստացուիլ :

Պ. — Փորձարկութեամբ եւ ուսումնասիրութեամբ :

Հ. — Ուրիշ միջոց չկա՞յ :

Պ. — Չկայ :

Հ. — Ձեր տուած սահմանը՝ կրօնքի ընդհանրապէս տրուած սահմանն է :

Պ. — Ոչ : Ժողովրդական կարծիքին համեմատ , կրօնքը այն է ինչ որ մարդ կը հաւատայ գերբնական էակներու մասին եւ ինչ որ կ'ընէ անոնց շնորհներն ընդունելու համար :

Հ. — Ի՞նչ է գերբնականը :

Պ. — Ամէն ինչ որ այժմ անբացատրելի է բնութեան ծանօթ օրէնքներով :

Հ. — Միտքը ի՞նչ գիրք բռնելու է այս սեռակ բոլոր հարցերու մասին :

Պ. — Պէտք չէ որ իրարու հետ կռուինք անոնց համար, այլ թոյլ տանք որ անոնք ազատօրէն վէճի ենթարկուին :

Հ. — « Յայտնութիւն »ը կամ « Աստուծոյ խօսքը » չի՞ սորվեցներ մեզի շատ մը բաներ զոր առանց անոր պիտի չկարենայինք գիտնալ :

Պ. Որովհետեւ մէկէ աւելի « յայտնութիւն »ներ կան, նախ գիտնալու ենք թէ որո՞ւն վրայ է խօսքը :

Հ. — Անուանեցէք ատոնցմէ մէկ քանին :

Պ. — Յայտնութիւնը Զրադաչտի , Պրահմայի , Պուտտայի , Հրէաներու , քրիստոնեաներու , մահմետականներու , Մորմոններու . . .

Հ. — Այդ բոլոր յայտնութիւնները գիրենք Աստուծո՞ւ ծագած կը հռչակեն :

Պ. — Այո՛ :

Հ. — Իրար կը յարդե՞ն :

Պ. — Ընդհակառակն , անոնցմէ իւրաքանչիւրը միւսները կը դատապարտէ իրբեւ վստահութեան անարժան կամ անկատար :

Հ. — Ի՞նչպէս :

Պ. — Պուտտա՞ կ'երեւայ թէ՛ ըսեր է. « Ինձի նման ոչ մէկ անձ կոյ ոչ երկրի վրայ ոչ երկինքը » : Ես եմ միայն կատարեալ Պուտտան :

Հ. — Ուրիշ օրինակ մը տուէ՛ք :

Պ. — Յիսուս որպէս թէ ըսեր է՝ « Ես եմ ոչխարներուն դուռը : Ամէն անոնք որ ինձմէ անձ չեկան , աւազակներ եւ գողեր էին : Մի-

միայն ինձմով կարելի է Հօրը մօտ երթալ :

Հ. — Ի՞նչ բան կարելի է նկատել իրբեւ ասոնցմէ աւելի ուժեղ ապացոյց մը :

Պ. — Այն իրողութիւնը թէ անձնիւր յայտնութեան հետեւողները կը փորձեն ուրիշ յայտնութեանց հետեւողները դարձի բերել :

Հ. — Ի՞նչ ըսել է « դարձի բերել » :

Պ. — Ուրիշ անձերը մղել ձեռք մեզի պէս մտածելու եւ հաւատալու :

Հ. — Ի՞նչ պատճառով :

Պ. — Ի միջի այլոց՝ սա պատճառով որ , եթէ այդ անձերը մեզի պէս չհաւատան , յաւիտեանապէս պիտի դատապարտուին :

Հ. — Այդ այլեւայլ յայտնութիւններէն ո՞րն է ճշմարիտը :

Պ. — Անոնցմէ ոչ մէկը բոլորովին ճշմարիտ է , ոչ ալ բոլորովին սխալ :

Հ. — Ի՞նչպէս կրնաք գիտնալ ինչ որ ճշմարիտ է եւ ինչ որ սխալ է իւրաքանչիւրին մէջ :

Պ. — Մեր լաւագոյն դատողութիւնը կիրարկելով :

Հ. — Ատի ըսել չէ՞ թէ բանականութիւնը աւելի բարձր հեղինակութիւն մըն է քան յայտնութիւնը :

Պ. — Անտարակոյս :

Հ. — Եթէ մենք մեր մէջ ունինք ամենէն բարձր հեղինակութիւնը, պէտք ունի՞նք ուրեմն յայտնութեան մը :

Պ. — Ո՛չ . որովհետեւ այդ յայտնութիւնը պէտք է մեր բանականութեան ընդունելի ըլլայ՝ անոր յարեխէս առաջ :

Հ. — Եթէ այն հաւատքն ունենայիք թէ այսինչ գիրքը « Աստուծոյ խօսքը » կը պարունակէ , միմիայն այդ պատճառով պիտի չհնազանդէի՞ք անոր , առանց նկատելու թէ ձեր բանականութիւնը զայն կ'ընդունի կամ ոչ :

Պ. — Ոչ :

Հ. — Ինչո՞ւ :

Պ. — Եթէ կուրարար հնազանդէի, իմ հնազանդութիւնս ոչ մէկ արժանիք պիտի չունենար . եթէ հրամանի մը հետեւելով ընէի այդ բանը , կամաւոր հնազանդութիւն մը պիտի չըլլար : Բայց եթէ իմացականօրէն ու բանականութեանս հաւանութեամբը հնազանդիմ , այն

ատեն բանականութեանս է որ հնազանդած կ'ըլլամ եւ ոչ թէ գրքին :

Հ. — Օրինակ մը տուէք :

Պ. — Եթէ աշխարհիս մէջ գոյութիւն ունեցող սասուածաշունչներէն մին սորվեցնէ, օրինակի համար, թէ երկիրս տափարակ է, չպիտի կրնայինք հաւատալ անոր, վասն զի մեր սեպհական փորձարկութիւնը եւ ուսումնասիրութիւնը ճիշդ հակառակը կը սորվեցնեն մեզի :

Հ. — Եթէ սակայն « յայտնութիւնը » ձեզի հրամայէր ընել ինչ որ ձեր բանականութիւնը կը դատաւարտէ իբր գեղ, աւելի « Աստուծոյ խօսք » ի՞նչ պիտի հնազանդէիք քան ձեր բանականութեան :

Պ. — Եթէ ընէի ինչ որ իմ լաւագոյն դատողութիւնս ինծի կ'արգիլէ ընել, բարոյական էակ մը պիտի չըլլայի :

Հ. — Կարելի չէ՞ ճշմարիտ նկատել ինչ որ բանականութիւնը սխալ կը համարի :

Պ. — Անկարելի է: Բանականութիւնը բացարձակ վեհապետ մըն է : Ոչ մէկ գորութիւն չի կրնար զայն բռնադատել ճշմարիտ նկատելու ինչ որ ինքը սխալ է յայտարարած :

Հ. — Բայց ճշմարիտ է որ այդ « սասուածաշունչ »ները բանականութեան հակառակ բաներ կ'ուսուցանեն :

Պ. — Բացարձակապէս ստոյգ է այդ :

Հ. — Ի՞նչ, օրինակի համար :

Պ. — Արարչագործութեան պատմութիւնը :

Հ. — Ուրիշ օրինակ մը տուէք :

Պ. — Ջրհեղեղը :

Հ. — Ուրիշ օրինակ մըն ալ տուէք :

Պ. — Մարդուն սկզբնական անկումը :

Հ. — Ի՞նչ գիտենք այսօր այդ հարցերուն վրայ :

Պ. — Վստահաբար գիտենք թէ « մարդուն անկումը », « տիեզերական ջրհեղեղը », ոչ ալ « արարչագործութիւնը » երբեք գոյութիւն չեն ունեցած, այն իմաստով որով այդ հին սասուածաշունչները կը պատմեն այդ զէպքերը :

Հ. — Այդ սասուածաշունչներուն մէջ ուրիշ ի՞նչ սխալներ կան :

Պ. — Անոնց մէջ ուրիշ շատ սխալներ կան պատմական ու գիտական. շատ տեղ, իրարու կը հակասեն. եւ շատ լարագաններու մէջ այն-

պիտի բաներ կ'ուսուցանեն որոնց զէջ ըլլալը գիտենք :

Հ. — Ի՞նչպէս կը բացատրէք այդ սխալներուն գոյութիւնը սասուածաշունչներուն մէջ :

Պ. — Մարդկային բան մըն է սխալիլը :

Հ. — Ուրեմն այդ գրքերն ամէնքն ալ մարդոց գործն են :

Պ. — Ուրիշ բան չեն բայց եթէ մարդուն իմաստութեան եւ յիմարութեան, առաքինութեանց եւ մոլութեանց զիւանագրքերը :

Հ. — Ի՞նչ ընելու ենք այդպիսի պարագաներու մէջ :

Պ. — Հետեւիլ լաւագոյն լոյսին զոր ունինք :

Հ. — Ո՞րն է այդ լոյսը :

Պ. — Մեր բանականութիւնը :

Հ. — Բայց մեր բանականութիւնը կարո՞ղ է մեզ սխալներու առաջնորդել :

Պ. — Այո :

Հ. — Ուրեմն ինչո՞ւ հետեւիլ անոր :

Պ. — Որովհետեւ լաւագոյն ոչինչ ունինք, եւ մեր պարտքն է հետեւիլ լաւագոյն լոյսին զոր ունինք :

Հ. — Ի՞նչո՞ւ կարգ մը մարդիկ այնքան մեծ կարեւորութիւն կ'ընծային Յայտնութեան :

Պ. — Վախնալով որ առանց Յայտնութեան բարոյական չի մնար :

Հ. — Այդպիսի վախ մը արդարացի՞ է :

Պ. — Ոչ: « Յայտնութեան » կամ « Աստուծոյ խօսք »ին անունով շատ մը անուղի ոճիրներ դործուած են, մինչդեռ միւս կողմէ՝ աշխարհիս ամենէն ազնիւ մտքերէն շատերը ոչ մէկ յայտնութեան ծանօթ են եղած :

Հ. — Միշտ յայտնութիւն մը գոյութիւն ունեցած է աշխարհիս վրայ :

Պ. — Ոչ: Կը կարծուի թէ ասոնց տալիսը հինգ հազար տարիի չափ առաջ է տրուած :

Հ. — Աշխարհիս մէջ բարոյական չկա՞ր այդ թուականէն առաջ :

Պ. — Կար՝ անշուշտ. որովհետեւ մարդիկ, ընկերութիւններ ու ազգեր կ'ապրէին այդ թուականէն շատ առաջ :

Հ. — Յայտնութիւնը երկրիս ամէն մէկ ազգին դատ զա՞տ տրուած է :

Պ. — Ոչ: Ընդհանուր հաւատքն այն է թէ

Հրէաներն միակ ժողովուրդն են եղած որուն
յայտնութիւն մը չնորհուած է :

Հ. — Հրէաներն ուրեմն աշխարհիս միակ
բարոյական ժողովուրդն էին :

Պ. — Բնաւ կրթեք . Յոյները որ Յայտնու-
թիւն չունէին, հնութեան ամենէն յառաջացիալ
ժողովուրդն էին :

Հ. — Ի՞նչ կը նշանակէ այս իրողութիւնը :

Պ. — Թէ բարոյականը անկախ է ո եւ է
Յայտնութենէ :

Հ. — Լա՞ւ է քարոզել թէ ո եւ է բարոյա-
կան անկարելի է առանց Յայտնութեան :

Պ. — Լաւ չէ . նախ՝ որովհետեւ ճշմարիտ
չէ, եւ երկրորդ՝ որովհետեւ մարդիկ՝ Յայտ-
նութեան մասին իրենց հաւատքը կորսնցնելով՝
Բարիին վրայ իրենց հաւատքն ալ պիտի կոր-
սնցնէին :

Հ. — Ի՞նչպէս կրնանք տեւական դարձնել
մեր հաւատքը Բարիին վրայ :

Պ. — Սիրելով ու գործելով Բարին ինք
իրեն համար :

Հ. — Լաւ վարուելու համար ուրիշ ի՞նչ
պատճառներ կան :

Պ. — Ամենէն ուժեղ պատճառները անոնք
են որ յառնջ կուգան պահանջկոտ ինքնայար-
գանքէ մը, յետոյ՝ այլասիրական մղումը եւ
պարտականութեան զգացումը :

Հ. — Ի՞նչ բնել է « պարտականութեան
զգացում » :

Պ. — Այն զգացումը թէ պարտինք կատա-
րել այնպիսի գործեր որ կիսանքը աւելի ներուժ
կը դարձնեն կամ զոյն գիղեցիկ կը կացուցա-
նեն, եւ խորշիլ այն գործերէն որ իրենց հետ
կը բերեն ամօթը, թշուառութիւնը եւ չարիքը :

Հ. — Միշտ հաճելի՞ բան մըն է պարտակա-
նութիւնը կատարել :

Պ. — Հին կրօնները կը քարոզեն թէ պար-
տականութիւնը « խաչ » մըն է, եւ թէ բարի
րլլալու համար պէտք է որ մենք մեզ զոհենք :

Հ. — Ի՞նչ է այդպիսի քարոզութեան մը
հետեւանքը :

Պ. — Թէ մարդիկ կը վախնան բարի մար-
դու պէս ապրելէ եւ թէ իրենց միտքը այդպիսի
կեանքի մը գաղափարը կը զուգորդէ սխրու-
թեան եւ կեղեքման գաղափարներու :

Հ. — Դեռ ուրիշ ի՞նչ :

Պ. — Թէ այդ քարոզութիւնը կարծել կու-
տայ որ միայն չարերը երջանիկ կ'ըլլան աշ-
խարհիս մէջ :

Հ. — Ո՞րն է պարտականութեան ճիշդ յղա-
ցումը :

Պ. — Թէ ան « խաչ » մը կամ ինքնագոհու-
թիւն մը չէ, այլ ներդաշնակութիւն, գիղեցի-
կութիւն եւ հրճուանք : Այն ատեն միայն ինք-
զինքնիս գոհած եւ կեանքերնիս « խաչ » մը
դարձուցած կ'ըլլանք երբ մարմնոյ եւ մտքի
օրէնքներուն չենք հնազանդիր :

Մ. ՄԱՆԿԱՍՍՐԵԱՆ

Մեկնումներ

Կարգաւ նաւեր կը մեկնին
Դէպ ի ծովերն հեռաւոր,
Ու կը թողուն ետեւնին
Մուխի ամպեր նըրբուր :

Նաւահանգիստն առանձին
Կը մըտմըտայ սրգաւոր .
Ու նաւերը որ գացին
Ո՛ր չեն դառնար ծոցն անոր :

Դէպ ի վիհերն արցունքի
Իմ երազներս շուտ փախան՝
Յուշ մը թողով անհոգի :

Ու, ցաւերու մենարան,
Ձո՛ւր կըսպասէ սիրտըս յար
Երազներուս որ չեն գար :

ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷՉԵԱՆ

Օհան Բէիզ

Եանկըն վար Դադալլասա՛ (Կրա՛կ կայ Դադավլա) :

Այս վրդովիչ աղաղակը կ'արձակէին, 1853 յուլիս Ծին, Ստամպուլի հին թաղերէն մէկուն՝ Սամաթիայի գիշերապահները : Այս ճիչը, քաղաքին ու արուարձաններուն բոլոր պիֆնիներուն կողմէ միեւնոյն ժամուն կրկնուելով եւ այն երկամթածայր լախտերուն հարուածներովը շեշտուելով՝ զորս կը բաղխէին սալարկին, ընդոսա արթնցուցած էր փողոցներու շուները, որոնց տխուր ոռնումները սոսկում կ'ազդէին բնակիչներու սրտին : Ասոնք, Կոստանդնուպոլսոյ ամենէն աւելի տօթագին ամիսին տաքութենէն թմրած, դանդաղօրէն վեր կ'առնէին պատուհանին վարագոյրին մէկ ծայրը, հորիզոնին վրայ կարմրութեան բացակայութենէն կը ստուգէին թէ հրդեհը չատ հեռու էր իրենց բնակարաններէն, եւ անկողին կը վերադառնային՝ իսկոյն խոր քունի մէջ թաղուելու համար :

Միայն ջրհանկիրներուն ներելի չ'էր ընանալ, այն հոչակաւոր թուշումպանիներուն որոնց պաշտօնն էր բոցերէն ազատել օսմանեան ոստանն ու շրջակայները, երբ Ձէշէնի Հունգարացին դեռ հոն կազմակերպած չ'էր եւրոպական դրութեամբ ջրհանկիրներու գունդեր :

Եանկըն Իէօշկիւի մէկ պահակէն լուր առնելով, Օհան Բէիզ, Սամաթիայի հայ եկեղեցոյ ջրհանկիրներուն պետը, ոտքի ելած էր արդէն : Ձայն տուաւ իր մարդերուն, որոնք կոճղի պէս կը ընանային իրենց առօրեայ տաժան աշխատանքէն յետոյ — զի այս կամաւոր ջրհանկիրները բեռնակիր, նաւավար, ձկնորս կամ արհեստաւոր էին —, եւ անոնց ծանոյց հրդեհը :

« Նորէ՛ն հրդեհ, գոչեց խուճիւն կրսերու գոյն անդամը, քունին խանգարուելէն զայրացած : Մեր ճակատագի՛րն է ուրեմն որ հանգրստութեան երես չը տեսնենք : Երեք օր առաջ, կրակին դէմ կռուեցանք Ստամպուլի յունական թաղին՝ Ֆէնէրի մէջ : Այժմ ալ պիտի վազենք

Դադալլա՛, Բերայի յունական թաղը, նախորդ հրդեհէն հազիւ յոգնութիւն առած եւ մեր հոն ստացած վէրքերէն դեռ չը բժշկուած : Միթէ արդա՛ր է որ գլուխնիս կոտրենք սա Յոյներուն համար : Հրդեհներուն կէսը առաջ կու գայ իրենց այն սովորութենէն որ կը պահանջէ կանթեղ մը վառել իրենց ննջասենեակի պատկերին առջեւ : մուկերը օգուտ կը քաղեն անոնց քունէն՝ դուրս քաշելու համար պատրոյզը, որ, վար իյնալով, կը բռնկցունէ անկողինը կամ վարագոյրները :

— Հերի՛ք է, հերի՛ք, կը պատասխանէ Օհան Բէիզ, երիտասարդ ջրհանկիրին դուխը շոյելով : Գիտենք այդ բոլոր պատմութիւնները : Անհատի մը գործած մէկ անխոհմտութեանը համար, չ'ենք կարօղ երես դարձունել այն անմեղներէն որոց կործանում կը սպառնայ պատուհասը : Աղքատները անձկագին կը սպասեն այն ջրհանկիրներուն որոնք բոցերէն պիտի ազատեն իրենց ընտանիքներուն բոյնը : Ասոնք զրկարաց պիտի ընդունին մեզ, իբր փրկութեան հրեշտակներ : Կրնա՞նք իրենց զլանալ մեր օգնութիւնը, առարկելով թէ պէտք ունինք քնանալու : Օ՛հ ուրեմն : Ծո՛ւտ հագուեցէք, եւ ճամբա՛յ ելլենք : Մենք հասարակ ջրհանկիրներ չ'ենք, գոնութիւն Աստուծոյ, հայ եկեղեցոյ ջրհանկիրներն ենք մենք : »

Ընտիր հոգիները պէտք կը զգան ազնիւ գաղափարի մը յարելու : Ան փարոսի տեղ կը ծառայէ անոնց՝ կեանքի խաւարին մէջ : Կ'արիացունէ՝ զանոնք եւ կը բարոյականէ անոնց գործերը : Իր տգիտութեանն ու աննշանութեանը հակառակ, Օհան Բէիզ այդպիսի հոգի մը կը կրէր : Հայ եկեղեցոյ համեստ ջրհանկիր, իրեն այնպէս կը թուէր թէ եկեղեցական դասին կը պատկանէր : Ուղղութիւն ու գթութիւն կը քարոզէր, իբր թէ միսիոնար մ'եղած ըլլար : Իր գործերը կը համաձայնեցունէր ամենախիստ արդարութեան մը սկզբունքներուն, եւ կը պահանջէր որ իր ստորագասեալներն ալ նոյն ընթացքին հետեւէին : Ասոնք կը պաշտէին՝ զինքը, միանգամայն իրմէ պատկառելով :

« Անհնար է քեզ դէմ խօսիլ, պատասխանեց դեռահաս ջրհանկիրը, Օհան Բէիզի փաստերէն կակուղցած : Այնքան անուշ լեզու մ'ունիս որ — ինչպէս կ'ըսեն — օճը պատին ծակէն դուրս

կը հանէ : Պիտի վազենք ո՛ւր որ ուզես :

Ջրհանկիրները մէկ ակնթարթի մէջ հազան իրենց կարծ եւ ուռուցիկ տափասները , որոնք մէջքին վրայ կ'ամրանային պղինձէ ծանր ճարձանդ կրօղ կաշիէ գօտիով , եւ իրենց կոշտ չուխայէ բաճկոնները , կուրծքին վրայ լայնաբաց : Այս էր իրենց կրած բոլոր հագուստը կրակի երթալու համար , ամառ ձմեռ , արեւի տապին կամ անձրեւին ու ձիւնին տակ :

Նետուեցան ջրհանին ու գործիքներուն վրայ : Պահ մ'առաջ բողոքօղ երիտասարդը , որ խուճբին պօրուհին էր , բռնեց ջրհանին տէգը եւ թափորին գլուխն անցաւ : Չորս ջրհանկիրներ իրենց ուսերուն վրայ բարձրացուցին ջրհանը , կարմիր ներկուած ու ծաղկաձեւ զարդերով պճնուած : Ուրիշներ ուսընդանութ կախեցին բոլորուած կաշիէ խողովակները : Մի քանիներ վառեցին թուղթէ լապտերներ , յոյն նրպարավաճառէն գնուած 'զոր ստիպեցին խաչութը բանալ :

Ճամբայ ելլելու պահուն , Օհան Բէիզ խրախուսեց իր մարդերը , եւ իր ստենտորեան ձայնովը արձակեց կրակի գացօղ Կոստանդնուպոլսոյ հայ եկեղեցիներու ջրհանկիրներուն սովորական ազգակիր :

Էրմեհնի ֆիլիսոսոփայ (Ահա՛ հայ եկեղեցոյ ջրհանկիրները) :

Այս քաջերը արշաւաքայլ անցան այն անջրբակտէն որ Սամաթիան Ոսկեղջիւրի ափերէն կը գատէ : Գլխաբաց էին , մերկ ոտքով ու սրբունքով , եւ հովին կուտային իրենց ուռուն ու թաւ կուրծքը , աշխատանքէն պնդացած ու արեւէն սեւցած : Գամբին մղումին տակ , մոմին պատրոյգը մերթ կը բռնկցունէր թուղթէ լապտերներէն մին : անոնք ուրիշ մը կը վառէին , եւ կը շարունակէին իրենց հերարձակ արշաւը : Թափառական շուներ անոնց ետեւէն կը վազէին ստէպ , այլ ուժեղ կիցեր կ'ընդունէին եւ կը փախչէին ոռնաձայն : Պարսիկ իշավարներ ու համազգային բախտասնդիրներ կը հետեւէին թափորին , բոցաճարակ սուները թալլելու կամ իրենց ինչքերը փախցունօղները կողոպտելու յուսով : Օհան Բէիզ կ'ատէր այս աւազակները , այլ զիտէր թէ անոնք , յոգնութեան չը զիմանալով , քիչ ատենէն պիտի ստիպուէին զատուի խուճբէն եւ գուցէ կէս ճամբան մնալ :

Ջրհանկիրները կարծ միջոցի մէջ հասան Ուն-Գաբանի հին կամուրջը , Ոսկեղջիւրի վրայ : Այն աղմկայտղ ու խայտաբղէտ խուճանը որ կամուրջէն կ'անցնէր երթալ կրակը տեսնելու համար , հապճեպ քաշուեցաւ փայտորմներուն կողմը , գիտնալով թէ քուրուսպանները արտօնուած էին անպատիժ կերպով ոտնակոխ ընել իրենց արշաւին արգելք եղօղները : Գասթամպօլի նահանգէն նոր եկած թուրք գիւղացի մը , որ ժողովուրդին կը հետեւէր մեքենայէս , հետաքրքրուեցաւ հարցնել ջրհանկիրներուն թէ ուր էր կրակը : Այնպիսի անպարկեշտ պատասխան մ'առաւ որ ներելի չ'է յիշատակել :

« Չը գիտե՞ս ուրեմն թէ , նկատել տուաւ իրեն ուրիշ թուրք մը , երբէք պէտք չ'է ջրհանկիրներուն հարցնել թէ կրակն ուր է : Պատասխան անելու համար ինձ պէս ընելու է : »

Եւ գոչեց խուճբին .
« Ուղո՛ւր օղա (Բարի՛ յաջողութիւն) :
— Էյվալլա՛հ (Շնորհակալութիւն) , պատասխանեցին ջրհանկիրները : Կրակը Գաղավա է : »

Ջրհանը կրօղ չորս քուրուսպաններուն յաջորդեցին ուրիշ երկու զոյգեր , ամեն ջրհանկիր ունենալով հասակակից ընկեր մը , որ կը նշանակուէր նախապէս եւ կը կոչուէր «ուսընկեր» (օւնուգաշ) : Եւ թափօրը կամուրջէն անցաւ մրրիկի պէս :

Գասթամպօլի գեղջուկը , որ ապշած մնացած էր , կը հարցնէ իր խօսակցին թէ ով էին այդ քաջերը :

« Սամաթիայի Սուլու-Մանաստրի հայ ջրհանկիրներն են , չը գիտե՞ս , կը պատասխանէ այս վերջինը : Թէեւ կեավուր , շատ կտրիճ են : Մենք , Պոլսեցի թուրքերս , որ կը ճանչնանք այս Հայերը , սովորութիւն ունինք ըսել թէ եթէ օր մը հայ ազգը յաջողի թագաւորութիւն հաստատել , Սամաթիայի Հայերուն կորովին պիտի պարտի 'զայն : »

Ոստանին մէջ ապրող թուրքերն այսպիսի առած մ'ունէին արդարեւ : 1896ի դէպքերը մասամբ արդարացուցին 'զայն , քանի որ , մինչ յանդուգն հայ յեղափոխականներ Օսմանեան Դրամատունը կը գրուէին յանկարծ , Սամաթիա Ստամպօլի միակ թաղը եղաւ ուր Հայերը կատաղի դիմադրութիւն մ'ըրին թուրք զօրքին :

Սամաթիայի խումբը քիչ ատենէն հասաւ Դաղավլա, ուր մօտակայ արուարձաններուն խումբերը արգէն ծանուցած էին իրենց ներկայութիւնը : Արկածին տեղը հասնելուն, Օհան Բէիզ, իր կարգին, արձակեց աւանդական աղաղակը. Էրմեկի ֆիլիսէի, պապա՛մ : Անմիջապէս չըջապատուեցաւ հարուստ Յոյներէ, որոնք հինգ, տաս կամ քսան օսմանեան ոսկի կ'առաջարկէին իրեն եթէ հաւանէր միայն իրենց տուները պաշտպանել :

« Դուք հարուստ էք, պատասխանեց, եւ կրնաք նորէն շինել ձեր տուները : Հայ եկեղեցոյ ջրհանկիրները աղքատներուն օգնելու համար միայն եկած են հոս : »

Եւ հրամայեց իր մարդերուն որ մօտակայ հորի մը մէջ ընկղմեն խողովակները եւ իրենց ջրհանին ցայտումը կեդրոնացունեն այն ողորմելի տնակներուն վրայ՝ զորս կրակը կը սպառնար աւելի :

Երբ այս ջրհանկիրները թափանցէին բնակիչներէն լքուած տան մը մէջ, Օհան Բէիզ արտօնութիւն չ'էր տար որ թալլէին՝ պայն : Ոչ ստակի պիտի գպչէին, ոչ թանկագին իրերու, ոչ կահեղէնի : Միայն անուշի ամանները պարպելու թոյլտուութիւն կ'ընէր, գիտնալով թէ այդ մեծ երախայները անուշի խենդ էին :

Հրդեհը վերջապէս զսպուեցաւ Հայերու, Յոյներու եւ Թուրքերու ջրհաններուն միացեալ ճիւղերովը — Կոստանդնուպոլսոյ Հրեայները այն ատենները բաւական արի՛ չ'էին սեպուեր ջրհանկիրներ արտագրելու համար : Թուրքապաճիկները, ժողովուրդին ջերմ շնորհատրութիւններն ստացած, յաջորդ օրը Դաղավլայէն կը մեկնէին իրենց ուրոյն թաղերը վերադառնալու համար :

Օհան Բէիզ ամենէն աւելի նշանաւոր հանգիստացած ըլլալով իր քաջութեամբն ու մարդասիրութեամբը, նախանձը շարժեց Փարա Օսմանին, Աք-Սարայ թաղի թուրք ջրհանկիրներու պետին : Օսմանցի մը րայայի մը գերազանցութեանը չ'է կարող հանգուրժել երբէք, ի՛նչ ճիւղի մէջ ալ ըլլայ :

Փարա Օսման, կորովի ըմբիչ մը, կը մօտենայ ուրեմն Օհան Բէիզին եւ խիստ ձայնով կ'ըսէ, անոր բազուկները սեղմելով .

« Լսեցի թէ դարբին ես : Կը տեսնեմ որ

պողպատէ դնդերներ ունիս : Կ'ուզեմ հետդ չափուիլ առաջին անգամ որ իրարու պատահինք, զի յոգնած եմ այսօր :

— Ես երբէք չ'եմ յոգնիր, կը պատասխանէ Հայը : Քու տրամադրութեանդ տակ պիտի ըլլամ ե՛րբ որ ուզես : »

Երկու պետերուն ու երկու խումբերուն միջեւ սպառնալից ակնարկներ կը փոխանակուին : Մենամարտը հրատարակուած էր :

Ինչպէս ամեն հրդեհի յաջորդ օրը, ջրհանկիրները իրենց թաղերուն սրճարանները կ'երթան, որորելով իրենց բազուկներն՝ աղեղնաձեւ բոլորած, եւ կը պատմեն գէպքին մանրամասնութիւնները : Կը ճառեն հասարակութեան մ'առջեւ որ կը հիանայ իրենց վրայ : Անոնցմէ ոմանք կը շրջին թեւակապ, ոմանք ալ կը կաղան : Այդ բարէմիտ տղայներուն չիքն է այս : Ամեն կողմէ կը լսեն սա բռնորդ . Կեչմի՛շ օրս (Արագ ապաքինու՛մ) : Գոհ են, էյվալլահ կը պատասխանեն եւ կը պատմեն թէ իրենց բազուկը զանակի հարուած մը ստացած է կամ թէ կրակէն կարմրած գամ մը ծակած է իրենց բուրդ ուղբը :

Օհան Բէիզ ու Փարա Օսման չը պիտի ուշանային իրարու պատահելու : Սեպտեմբերը կը մօտենար, ամիս մը որ մասնաւորապէս ճոխ էր հրդեհի կողմէ՝ փայտաչէն քաղաքի մը համար, ինչպէս էր Կոստանդնուպոլսոյ դեռ հագրւած քառսուն տարի առաջ : Այս այն ամիսն է ուր կը հասնի պատիճանը, եւ, ամեն տուն, տեղացիները ամեն օր անոր շիրտերը կը տապկին ձէթի մէջ, մացառի կամ տաշեղի կրակի մը վրայ որ դիւրաւ կը հաղորդուի շրջակայ իրերու :

Սեպտեմբեր Չլի գիշերը, պիճիները ծանուցին թէ հրդեհ ծագած էր Փալիօնու-Փուլլուգ, Բերայի մէկ թաղն ուր Ենիչէրիները երբեմն պահականոց մը հաստատած էին թրքական գալիօններու նպաստներուն համար : Հովը բուն էր, եւ հարիւրաւոր տնակներ այրեցան լուցկիի տուփերու պէս : Քրիստոնեայ եւ մահմետական ջրհանկիրները վերջապէս կրակը մարեցին, հոնցէն ժայթքուած ատրաչէկ գամբուր եւ բոցավառ բեկորներու տարափի մը տակ կանգնելով աներկիւղ : Օհան Բէիզ մեկնելու նշանը տուաւ իր մարդերուն : Ուն-Փարանի կամուրջին վրայ,

իրենց ետեւէն հասան Գարա Օսմանի ընկերները , որոնց խենդ վազքն ու վայրենի ճիչերը բարբարոսաց արշաւանքի մը կատարեալ պատկերը կ'ընծայէին : Հայերը վար նետեցին իրենց ջրհանը եւ քաշեցին իրենց կաշիէ գօտիները : Թուրքերն ալ նոյն բանն ըրին :

Այն ատեն հոմերական կոխ մը տեղի ունեցաւ հին կամուրջին վրայ , որ կը ճոնչէր մարտիկներուն ոտքին տակ : Գիրկընդխանն ոգորում մը պայթեցաւ երկու խուճերու միջեւ որոնց ամեն մէկը յիսունի մօտ կարիճներէ բաղկացած էր : Գօտիներուն կուռ ճարմանդները քիթեր կը փշրէին , ծնօտներ կը ջախջախէին կամ գանկեր կը խորտակէին : Թուրքերը , յաղթուած , կը քաշէին իրենց գանակները եւ կը ջանային 'գիրկընք պաշտպանել :

Մարտիկները կանգ կ'առնուն յանկարծ : Կը տեսնեն թէ երկու պետերը կռուի բռնուած էին : Օհան Րէիզ ու Գարա Օսման կը ճօճէին իրենց գօտիները , մահ սպառնալով իրարու : Մի քանի հարուած տալէ ու ստանալէ յետոյ , Սամաթիայի ջրհանկիյններուն պէտք իր դարբնի կորովի բազուկը կը վերցունէ եւ գօտին ոտիսին գանկին վրայ կ'իջեցունէ ուժգին : Սա մէկդի կը դարձունէ զլուխը , ճարմանդին բաղխումէն խուսափելու համար . ալ կ'ընդունի սոսկիայի հարուածը ձախականջին ետեւ , եւ կոյտի մը պէս կը թաւալի Մեռած էր :

Իր ընկերները կը տանին դիակը , որ նոյն օրն իսկ կը թաղուի : Գալով մարդասպանին , կ'երթայ ոտիկանութեան կը յանձնուի եւ բանա կը նետուի :

Գարա Օսմանի սպանման լուրը կը զայրացունէ մահմետականները եւ սարսափ կ'ազդէ քրիստոնեայներուն :

Սամաթիայի հայ երեսելիները կը ջանան գօտին կաշառել : Թուրք սափրիչի մը միջոցաւ որ իր մտերիմն էր , մետաքսէ թանկագին գորգ մը կը նուիրեն անոր , եւ յանձն կ'առնուն յիսուն օսմանեան ոսկի վճարել եթէ յաջողէր զոհին մօրմէն խոստում առնել որ հայ հասարակութեան կողմէ տրուելիք հարիւր ոսկիի տուգանքով մը շատանար : Գատին կը խոստանայ կարելին ընել , եւ Հայերուն խրատ կուտայ որ Գարա Օսմանի մօրը զրկեն մարդասպանին մայ-

րը , որպէս զի ջանայ ողորել 'զայն իր պաղատանքներով :

Օհան Րէիզի մայրը սեւ հագուստները կը հագնի եւ Աք-Սարայ թաղը կ'երթայ : Կը մանէ Եչիլ-Թուլումպա փողոցը եւ խրճիթի մը դուռը կը զարնէ , սիրտը յուզմունքով փոթորկած :

« Ո՞վ ես , կը հարցնէ պառաւ մը ' աչքերը արցունքէ ուռած ու կարմրած : Ի՞նչ կ'ուզես ինչ »

Հայուհին անոր ոտքը կը նետուի եւ կ'ըսէ հեծեծագին .

« Մայր մ'եմ ես , քեզ չափ դժբախտ : Ի՞մ զաւակս դիպուածով սպաներ է քու զաւակդ : Գթա մեզ , եւ մի' պահանջներ իր գլուխը : Ընդունէ հարիւր ոսկիի տուգանք մը , մեր յաւիտենական երախտագիտութեանը հետ :

— Ի՞նչ զաւակս գահճին մայրն ես , եւ կը յանդգնիս տունս ո՞տք կ'ոյնել : Ի՞նչու կորսուէ , կեալուր չուն : Եթէ ծեր ու տկար չ'ըլլայի , ճիտք պիտի նետուէի եւ կոկորդ գերկու մատովս պիտի ճզմէի :

— Գթութի՛ւն , ի սէ՛ր Ալլահի :

— Ի՞նչու կորսուէ , Սամանի՛ ճագ »

Եւ , մոլեգին , կից մը տալով վաճառեց արտասուածոր մայրը :

Իստը յաջորդ օրը տեղի պիտի ունենար : Մայրական սէրէն մղուած , Հայուհին կը քաշէ կըստուի կ'երթայ մինչեւ դատարանին դուռը , աւելի մեռած քան կենդանի : Երբ զոհին մայրը կը հասնի , անոր ոտքը կը նետուի ան եւ աղէկէզ ճիչ մը կ'արձակէ .

« Գթութի՛ւն : Են՞որհ , Բատիշահի՛ն արեւուն :

— Ի՞նչ , կը պատասխանէ արհամարհոտ թրքուհին , զո՞ւն ես նորէն , կեալուր չուն : »

Կը թքնէ վրան եւ դատարանին ումէն կ'անցնի թեթեւօտան , իր ատելութեամբը երիտասարդացած :

Գատին կը սպասէր անոր , խոստացուած կաշառքը չահելու անհամբեր :

« Տիկին , կ'ըսէ անոր , զաւակդ սպանչին սայրը յանձն կ'առնու հարիւր ոսկիի տուգանք մը վճարել քեզ ' եթէ հրաժարիս Օհան Րէիզի գլուխը պահանջել : Եթէրի սրբազան օրէնքին համեմատ , կատարելապէս ազատ ես այդ առա-

Ղարկն ընդունելու : Ոճիրը կանխամտածուած չ'էր . պարզապէս արդիւնք է դիպուածի , ճակատագրի : Ի՞նչ է որոշումդ :

— Էփեկնիս , կը պատասխանէ Թրքուհին նուրբ այլ վճռական ձայնով , քան իստեհիս (Տէր , արիւնքի տեղ արիւն կ'ուզեմ) :

— Տիկին , ոճրագործը երիտասարդ է . մայր ունի : Գթա անոնց , եւ ընդունէ տուգանքը :

— Էփեկնիս , քան իստեհիս :

— Տիկին , գուն աղքատ ես . մէկ ստակ չ'ունիս : Հարիւր ոսկին մեծկակ գումար մ'է : Ընդունէ , եւ Ալլահին յանձնէ յանցաւորը պատուհասելու գործը , վերջին դատաստանին օրը :

— Էփեկնիս , քան իստեհիս :

Մօրը յամառութիւնը ի դերեւ հանած էր դատաւորին ճարտարութիւնը : Սա մահուան վճիռն արտասանեց , քիթին տակէն մեմուլով .

« Անպիտան կնիկ , յիտուն ոսկիս գողցար »

Կինը մեկնեցաւ դատարանէն , ժպիտ մը շուրթերուն վրայ . իր առջին ժպիտը սիրելի զաւկին մահէն ի վեր :

Օհան Բէիզ անհոգութեամբ իմացաւ իր դատապարտութեան լուրը , եւ բանտապետին յայտնեց թէ պատրաստ էր մեռնիլ : Այս վերջինը բարի ծերուկ մ'էր , թէեւ նախկին Ենիչէրի :

« Որդեակ , ըսաւ անոր , կը գթամ երիտասարդութեանդ եւ կը հիանամ արութեանդ վրայ : Գարա Օսման ազգեցիկ բարէկամներ ունի , եւ ոչ մէկ քրիստոնեայ պիտի կարենայ քեզ ազատել : Փրկութեան մէկ միջոց միայն կը մնայ քեզ . Ընդունէ մահմետական կրօնը , եւ կը թողում որ փախչիս բանտէն :

— Ծնորհակալ եմ հոգածութեանդ , կը պատասխանէ քրիստոնեայն : Այլ չ'եմ կարող ընդունիլ առաջարկդ , քանի որ հայ եկեղեցոյ ջրհանկիրն եմ ես : »

Մին այն բազմաթիւ Հայերէն , որոց բարիք ըրած էր դատապարտեալը , միջոց գտաւ իրեն հետ տեսակցելու : Ենիճէի ծխախոտ նուերեց անոր եւ , ձեր բանտապետին առաջարկը լսելով , ջերմօրէն յորդորեց իր բարէկամը որ ընդունի 'զայն , իր կեանքն ազատելու համար :

« Պարզապէս կեղծիք մը պիտի ըլլայ այդ , ըսաւ անոր , պատերազմական հնարք մը : Զեւակերպութիւնը կատարուելուն պէս , կծիկը կը դնես այս անիծուած երկրէն եւ կ'երթաս էջ-

միածին , ուսական հողին վրայ , ուր մահմետականութենէ հրաժարելով մեր եկեղեցոյ գերկը կը վերադառնաս :

— Այո , այլ ի՞նչպէս կրնամ ուրանալ Գրիտոսը , ես , հայ եկեղեցոյ ջրհանկիր : »

Թուրքերը որոշած էին յանցաւորը կախել Ալերասէր-Գարուսի հրապարակին այն հսկայ թթենիէն որ դարերէ ի վեր կախողանի տեղ կը ծառայէր եւ որ իր բունին շուրջը չորցած տեղերներէ աւելի մարդկային գլուխներու իյնալը տեսած է : Կիրակի օր մ'ընտրեցին , քրիստոնէից դէմ իրենց ատելութիւնն աւելի շեշտելու համար : Գարա Օսմանի մայրը , ժամանակին լուր առնելով , կը հասնի իր մահմետական գրացուհիներուն հետ . գետնին վրայ գորգ մը կը փռեն , չարաշուք թթենիին զիմացը , եւ , ծալապատիկ նստած , կը սկսին ուրախ զուարթ ճաշակել այն կաղամբաթթուն 'զոր պղինձէ ամանով մը բերած էին : Ամեն դասակարգէ Թուրքերու ահագին ամբոխ մը անհամբեր կը սպասէր այն կեաւորին գալուն որ յանգնած էր ձեռք վերցունել ճշմարիտ հաւատացեալի մը վրայ : Հին էր նաեւ Սամաթիայի հայ եկեղեցոյ ջրհանկիրներուն սզաւոր խումբը :

Վերջապէս կը բերեն Օհան Բէիզը : Նիհարցած ու ծերացած կ'երեւի , այլ ոստիկաններուն միջեւ կը քալէ անվեհեր : Բանտապետը հարկ չ'է դատած կապկպել 'զայն , վստահ թէ ան շատ հպարտ էր փախչիլ փորձելու համար :

Հայը խուժանին վրայ կը պտտցունէ իր նայուածքը : Կը ճանչնայ իր ընկերները , որոնք արցունքին կը սրբէին իրենց բռունցնելով : Կ'ուզէ վերջին անգամ ցոյց տալ անոնց թէ որքան կ'արհամարհէր մահը : Ինքնակամ կը բարձրանայ թթենիին տակ դրուած աթոռակին վրայ , վիզը կ'անցունէ շուանը եւ կից մը զարնելով կը տապալէ աթոռակը , գոչելէ յետոյ իր ստենտորիան ձայնով :

Էրմեկի ֆիլիսոսոփ , պապա՛մ :
ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱԶ
(La France Littéraire, 15 յունիս 1905.)

Ձկնկուլը

Ըզրօսնելու համար , յաճախ , նաւաստիներն
Ձրկընկուլներ կը բռնեն , մեծ ծովահաւեր ,
Որոնք , անհոգ ուղեկիցներ , կը հետեւին
Նաւուն որ դառն վրէժն վրայէն կ'սահի կ'երթայ :

Տախտակմածին վըրայ հազիւ թէ գետեղուած ,
Այդ արքաները կապոյտին , ամօթահար ,
կը ձգեն՝ խեղճուկ՝ լայն ըսպիտակ թեւերն իրենց
Երկու քովէն թեւճակներու պէս քսկըրտուիլ :

Այդ հոլաթեւ ճամտորդն , ի՞նչ թոյլ այժմ 'ւ
անճարակ .

Քիչ առաջ վեհ ա՛յնքան , հիմա տգե՛ղ , ծաղրելի .
Ծխափողով մին կը խառնէ կըտուցն անոր ,
կը միմոսէ միւսը կազախ հաշմըւածին :

Քերթողն հանգոյն է ամպերու այդ իշխանին ,
Որ կը ս'ըէ մըրիկն 'ւ աղեղը կը հեզնէ .
Հայհուջներու մէջտեղ , հողին վրայ քարտրուած ,
Իր հսկայի թեւերն քալե՛լը կ'արգիլեն :

ԹՇնամին

Պատանութիւնըս մութ մըրիկ մ'եղաւ լոկ ,
Մերթ կարբւած՝ արեւներով չողչողուն .
Այնքան աւեր գործեցին շանթն ու անձրեւ ,
Որ պարտէգիս մէջ ա՛լ քիչ կայ շառ պրտուղ :

Ահա աչո՛ւնը հասեր եմ խոհերուն ,
Ու պէտք է որ տրմուխն ու բահ գործածեմ
Յարգարելու համար հողերն ողողուած ,
Ուր կ'ըմանայ ջուրն մահափոսի պէս ծակեր :

Եւ ո՞վ գիտէ թ'երազած նոր ծաղիկներս
Պիտի դտնեն այս լըւացուած հողին մէջ
Մտունգը միտտիկ որ իրենց ուժը կազմէ :

Ժամանակն , ո՞վ ցաւ , ո՞վ ցաւ , կեանքը կ'ուտէ .
Եւ մերին սիրար կըծող մութ թշնամին
Մեր կորուսած արեամբ կ'աճի կ'զօրանայ :

Թարգմ. Ա. Զ.

ՇԱՐԼ ՊՈՏԼԵՐ

Կոստանդին Երզնկացի

նհունապէս ուրախ եղայ
Բագմավիպի Յուլիս-Օգոս-
տոսի թիւին մէջ հրատա-
րակուած Հ. Մ. Պոտուրեանի
յօդուածէն իմանալով թէ Ա.

Հազարու վանքը որոշած է ի լոյս ընծայել Կոս-
տանդին Երզնկացիի ոտանաւորներուն ամբող-
ջական հաւաքածուն , կենսագրական եւ բանա-
սիրական ուսումնասիրութեամբ մը : Այդ հա-
տորը կարճօր պակաս մը պիտի լեցնէ մեր միջ-

նադարեան գրականութեան մատենադարանին
մէջ , որ արդէն դեռ ա՛յնքան անկատար է : Կ.
Երզնկացիի բանաստեղծութիւնը , — կը կրկնեմ
ինչ որ գրած էի , — աւելի բարձր գրական
արժէք ունի , քան ոչ թէ հայ ծանօթ ժողովըր-
դական բոլոր բանաստեղծներունը , ինչպէս Հ.
Պոտուրեան ինծի ըսել կուտայ , այլ քան Գրիգոր
Ալիթամարցիինը , Յովհաննէս Թլկուրացիինը
եւ Մկրտիչ Նազաչինը : Իրմէ վեր ունինք Քու-
չակը , եւ միայն Քուչակը , որ ձեւի ճոխու-
թեամբ , նրբութեամբ եւ այլազանութեամբ կը
գերազանցէ զինքը , թէպէտեւ Երզնկացին ունի
հոգեկան ներշնչման լայն թռիչմը , որ Քուչակի
մէջ հազուադէպ է : Երզնկացիի բանաստեղծու-
թեանց քով կրնան գրուիլ ուրիշ քանի մը ա-

չուղներու էջեր, նմանապէս շատ քիչ ծանօթ, դեռ չդասակարգուած, դեռ չընդունուած եւ չընդգրկուած՝ հանրային կարծիքին մէջ, եւ որոնց մասին պիտի խօսիմ ի մօտոյ Անահիտի մէջ :

Հ. Պոտուրեան կը սխալի դարձեալ կարծելով թէ Անահիտի մէջ երեւցած Երզնկացիի կրտորներէն միայն երկրորդը եւ չորրորդը լոյս տեսած են Բագնավիպի մէջ . չորսն ալ տրւուած են այնտեղ, եւ Բագնավիպէն օրինակած եմ չորսն ալ : Նմանապէս Բագնավիպին մէջ սպուած է արդէն այն ինքնակենսագրական քերթուածը զոր կը յիշէ Հ. Պոտուրեան իր յօդուածին մէջ եւ որ կը սկսի սա նախադրութեամբ՝ « Ոմանք չարախօսեն զինէն վասն նախանձու, եւն. » . այդ քերթուածն ալ օրինակած եմ Բագնավիպէն, բայց որովհետեւ անաւարտ էր եւ հեղինակի անունն չէր կրեր, չորտասպեցի՝ չկարենալով զայն ապահովապէս վերագրել Երզնկացիին :

Տեղեկութիւնները զոր կուտայ Հ. Պոտուրեան Երզնկացիին անձին ու կեանքին վրայօք շատ հետաքրքրական են . հմուտ մը, « գրքական » մը, « գրասենեակի բանաստեղծ մը » չէ եղած Երզնկացին, այլ ինքնուսոյց, ինքնաբուխ, « ներշնչեալ » բանաստեղծ մը . — եւ այդ սպաւորութիւնն է արդէն որ ըրին ինծի իր քերթուածները, ատոր համար իսկ՝ այնքան կենդանի, բնական ու սրտաբուխ : Հալածուած մը նաեւ, իր « պատուելի » եղբայրակիցներուն նախանձին ու ասելութեան զոհ մը, որ՝ երկրաւոր հեշտանքներն ու բնութեան գեղեցկութիւնները երգելէ կը դադրի մերթ՝ իր ցաւերը, դառնութիւնները աղաղակելու համար իր տողերուն մէջ . ախար մը, վերջապէս, այնքան համակրելի ու շահեկան, որքան գեղեցիկ ու ինքնատիպ է իր բանաստեղծութիւնը : Անտիպ բանաստեղծութիւններէն քանի մը կտորներ զոր կը յիշատակէ Հ. Պոտուրեան, ցոյց կուտան թէ չորս քերթուածները զոր հրատարակած եմ, միակ պեղեցիկ էջերը չեն հաւաքածուին : Յայտնի է որ հաւաքածուն իր ամբողջութեան մէջ անհաւասար է . « բնագրական » բանաստեղծները միշտ այդպէս են եղած . բարեբաստիկ ներշնչու մի վայրկեաններուն՝ հոյակապ, անոնցմէ զուրս՝ տկար . այդպէս է նոյն իսկ հրաշալի վեր-

լէնը, Ֆրանսայի մեծ բնագրական բանաստեղծը : Բայց այդ անտիպ կտորներուն մէջ զոր կը յիշատակէ Հ. Պոտուրեան, զմայլելի բաներ կան ի՞նչ աղւոր են սա դառնութեան տողերը .

Ես քանի՛ հառաջ բերեմ կամ ի սրտէ կենամ ազար .
Զերդ ի ծով կամ տատանել, յերակ ծրփիմ յալիս խաւար .
Եւ չըկայ եզր ի ծովիս կամ Թէ ճամբուս Թէզ կայ վրճար : (1)

Ի՞նչ հոյակապ է սա կտորը՝ աշխարհի ըստեղծուած քերթուածի մը մէջ .

Կամարակապ խորանն երկնից առանց սինի հաստատեցան ...
Ծաղկեալ երկինքն աստղիկնօք լուսաւորօք զարդարեցան .
Ի գիշերոյ զարդ աստեղացն եւ ի տուրնչեան արեգականն :

Շատ սիրուն է նաեւ « Այսօր եղեւ պայծաս դարուն » բառերով սկսող բանաստեղծութիւնը որուն ամբողջութիւնը ինծի ծանօթ է (օրինակած եմ զայն Վենետիկի ձեռագրէ մը՝ սխալմամբ թլիւրբանցիի վերագրուած), բայց որուն կը նախընտրեմ մանաւանդ առաջին մասը . վերջին այլաբանութիւնը վարդապետական է : Շատ վարդապետական է նաեւ, ու զուրս, առաջին մասը « Գարուն » անտիպ քերթուածին զոր ամբողջութեամբ հրատարակած է Հ. Պոտուրեան . այդ բանաստեղծութեան վերջին մասին մէջ է որ կը գտնուին սքանչելի միասիրական տողեր (որոնք գրեթէ զուտ դրաբար են) .

Տէ՛ր, ցօղեա՛ յիս ցօղ կենաց, կամ ճարաւի ՚ւ եմ Թաւամած .
Լեր պահապան եւ հովանի եւ զվեզ զարծո՛ ի քնոյ մեղաց .
Որ արծուն կենամ պատրաստ՝ լապտեր վառեալ ըստ կուսանաց,
Եւ ոչ յամեմ ունայն յեղոյն եւ անպատրաստ ըստ յիմարաց :

Ասոնք « գեղեցիկ տողեր » են (ինչ որ Ֆրանսացիք կ'ըմբռնեն beaux vers բացատրութեամբ) . հայ բանաստեղծութեան մէջ ունինք ուրիշ հեղի-

(1) « Թէզ կայ » . — Թերեւ « Թէ չկայ » ? կամ « Թէզկայ » ? (չուտ հասնող) . այլապէս մուծ է այդ տողին երկրորդ մասը : Այդ կարգի ուրիշ կտորի մը մէջ ալ, Հ. Պոտուրեան սխալ ընթերցում մը ըրած ըլլալ կը թուի ինծի, « իմ աղբարն է Բէվայֆայ » տողին մէջ « Բէվայֆայ » բառը զլիսագրով զրելով, որպէս Թէ յատուկ անուն մ'ըլլար . « Բէվայֆա » պարսկերէն բառ մըն է, որ կը նշանակէ նեղ-գաւառ, դրժող, և պարզ ստորոգելի մըն է հող (իմ եղբայրս, իմ եղբայրակիցներս նենգաւոր են) :

նակներէ սողեր որ ասոնց չափ գեղեցիկ են , աւելի գեղեցիկներ չունինք :

Սպասելով ուրեմն Երզնկացիի հատորին հրատարակման , շնորհակալութիւն կը յայտնեմ Ս. Ղազարու միաբանութեան՝ առաջարկութիւնս այնչափ սիրուն հաճոյակատարութեամբ ընդունած ըլլալուն համար :

Ո՛րքան բաղձալի պիտի ըլլար որ Ս. Ղազարու միաբանութիւնը Երզնկացիի հատորին հրատարակմամբ չբաւականանար, եւ հրատարակէր՝ քանի մը ստուար հատորներով՝ բոլոր այդ կարգի կտորները որ կը գտնուին իր ձեռագիրներու ճոխ հաւաքածուին մէջ : 1898ին , հաճոյքն ունեցայ աչքէ անցնելու վանքին գրեթէ բոլոր « սակեփորիկներ »ը , « տաղարաններ »ը , « գանձաբան »ները , « ոտանաւորք »ները , զոր վառահայրը ազնուութիւնն ունեցաւ տրամադրութեանս տակ դնելու , եւ դիտեմ որ անոնց մէջ կան բազմաթիւ անտիպ ու շահեկան էջեր . դժբաղդարար 15 օր հազիւ կրցայ կենալ Վենետիկ , բայց այդ կարճ ժամանակամիջոցին մէջ օրինակած եմ հարիւրէ աւելի կտոր , որոնց մէկ կարելու մասը հրատարակած եմ Անահիթի մէջ եւ մնացեալն ալ պիտի հրատարակեմ ի մօտոյ մաս առ մաս . բայց ես օրինակած եմ միմիայն այն կտորները որ զխաւորապէս զուտ-գրական տեսակէտով՝ ինծի ամենէն աւելի շահեկան թուեցան . փափաքս էր զանոնք հաստորով հրատարակել . միայն փուշակին համար կրցայ այդ փափոքն իրագործել . լաւ կ'ըլլայ ուրեմն որ Ս. Ղազարու միաբանութիւնը ընէ ինչ որ ես չկրցայ՝ նիւթական միջոցներու պակասին պատճառով . մանաւանդ որ ես փոքր մաս մը միայն ունիմ այդ էջերէն , — թէեւ լաւագոյն մասը , — մինչդեռ անհրաժեշտ է որ ամէն ինչ որ կայ անտիպ հրատարակուի , որովհետեւ իրր ամբողջութիւն տկար եղող շատ կտորներու մէջ միշտ սիրուն , հետաքրքրական սողեր կամ մանրամասնութիւններ կամ ուրիշ տեսակէտով շահեկան նիւթեր կը գտնուին :

Միեւնոյն կոչը կ'ուզեմ հոս նաեւ էջմիածնայ միաբանութեան (ու պիտի փափաքէի կարենալ ուղղել զայն նաեւ մեր բոլոր վանքերուն) : Էջմիածնայ մատենադարանը կը պարունակէ հայերէն ձեռագիրներու ամենէն ճոխ հաւաքածուն որ կայ այլսարհիս վրայ : Անշուշտ

հոն գտնուելու են անհամար էջեր մեր միջնադարեան գրականութենէն . մինչև ցարդ , Պ. Կոստանեանցն է միայն որ այդ ձեռագիրներէն դուրս հանած է քանի մը փուշեր — Թլկուրանցիի , Ալթամարցիի եւ Նաղաշի տաղերը , զորոնք հրատարակած է փոքրիկ հատորներով , ինչպէս եւ ուրիշ այլեւայլ աշուղական բանաստեղծութիւններ զոր ամփոփած է իր « Նոր Ժողովածու » անուանած շարքին չորս պրակներուն մէջ : Ինչ որ հրատարակած է սակայն Պ. Կոստանեանց , շատ հաւանականաբար ամենափոքր մէկ մասն է գտնուածին . փափաքելի էր որ էջմիածնայ միաբանութիւնը հրատարակէր , հատորի ձեռով , կամ զէթ յաջորդաբար Արարատին մէջ՝ բոլոր այդ կարգի կտորները որ գեռ անտիպ կը մնան :

Բաւական է որքան մութի ու մոռացութեան մէջ ենք ձգած մեր նախնեաց քնարին ցարդ անարդարօրէն արհամարհուած , քիչ կարելուր նկատուած այդ արտադրութիւնները , որոնք ընդհակառակն՝ ըստ իս՝ ամենէն ինքնատիպ , հայագրոյժ էջերն են մեր հին բանաստեղծութեան : Այն պահուն ուր Փրոֆէսոր Նաոթի եւ Պ. Թորամանեանի սքանչելի ջանքերուն շնորհիւ , երեւան կուգան Անիի Թաքուն մնացած հրաշալիքները զոր մեր ոճագործ անտարբերութիւնն ու տգիտութիւնը ցարդ խաւարի մէջ էր թողած , թող լոյս արեւուն կլլեն նաեւ մեր հին բանաստեղծութեան բոլոր անծանօթ մնացած գանձերը : Վերջապէս , ատեն է որ ճանչնանք ամէն ինչ որ մեր հայրերը եղած են եւ ըրած են . ատեն է որ մենք մեզ ճանչնանք , — որովհետեւ մենք որ օտարներուն կը մեղադրենք մեր մասին ունեցած տգիտութիւննին , անոնցմէ շատ վար չենք մնար մեր տգիտութեան մէջ :

Ո՛րքան պիտի բաղձայի որ այդ բոլոր անտիպ էջերուն մէջ՝ որոնց հրատարակումը կը խնդրեմ , երեւան գային նաեւ զիւցազնական , իմաստասիրական եւ բանագործական նկարագրով էջեր որոնց պակասը չափազանց զգալի է : Մինչև ցարդ հրատարակուած ամէն ինչ որ կայ , ծանօթ է ինծի , ու ծանօթ եմ նաեւ շատ մը ձեռագիրներու (Վիենայի , Վենետիկի եւ Փարիզի) . զիւցազնական զգացմամբ տողորուած էջեր մատով կը համբուին , անոնք ալ այլեւայլ

տկարութիւններով արատաւորուած . իմաստա- սիրական քերթուածներ կը պակսին նմանա- պէս . կան խրատաբանական տաղեր, մերթ բա- ւական շահեկան (ինչպէս Պլուզինները , կամ Քուչակի վերագրուածները) , բայց մտածմամբ՝ հասարակ . գէթ Երզնկացիի աղւոր միտերթա- կանութեամբ թրթոացող տաղեր շատ ըլլային . ատոնցմէ կը յուսամ որ ի յայտ պիտի գան բա- ւական թիւով , երբ բոլոր անտիպ ձեռագիրները հրատարակուին : Կը պակսի նաեւ բանագործա- կան (dramatique) տարրը , « գործողութեան » (action) տարրը . թատերական արտագրու- թեանց չեմ սկնարկեր . յայտնի է որ այդ ճիւղը բոլորովին պակասած է մեր նախնեաց գրակա- նութեան մէջ . բայց տաղաչափուած վիպակ- ներ , քերթուածներ որոնց մէջ գործողութիւն մը անցնի , տես ինչ որ կը պակսի , եւ ինչ որ այնքան կարեւոր է բանաստեղծութեան մէջ . շատ քիչ գտած եմ զեռ այդպիսի կտորներ՝ մեր հին աշուղական բանաստեղծութեանց մէջ (մեր դասական բանաստեղծութեանց մէջ բոլորովին բացակայ են ատոնք) . յասկանչական է որ մեր ժողովրդական երգերու մէջ ալ կը նկատուի պակասը այս երեք վերոյիշեալ տարրերուն . հազարաւոր ժողովրդական երգեր աչքէ անցու- ցած եմ , դտնելու համար մէկ քանի կտոր այդ կարգի , ու անոնք ալ յաճախ թոյլ : Պակասը մեր ցեղային նկարագրին բնորոշ մէկ գիծն է արդե- օք . հաւանական է , զժբաղդաբար . բայց եթէ իմաստասիրական ձգտումը իրօք միշտ անգոյ է եղած մեր ցեղին մէջ՝ գէթ հին շրջանին , զիւցագնական ոգին չէ պակասած մեր մէջ , ոչ ալ գործողութեան զգացումը . պէտք է գտնուին ուրեմն բանաստեղծական էջեր՝ այդ տարրերը պարունակող . սակաւաթիւ՝ անշուշտ , բայց ոչ անգոյ . ճիշդ սակաւաթիւ ըլլալուն համար , ատոնց երեւումը կրկնապէս արժէքաւոր եւ ու- թախառիթ պիտի ըլլար . կը խնդրեմ ուրեմն մեր միաբանութիւններէն մասնաւոր ուշադրութիւն դարձնել այս կէտին :

Ամենէն սիրական ծրագրերներէս մէկն է , — շատոնց ուրուագծուած , եւ մասամբ արդէն շարադրուած , — հայ բանաստեղծութեան հա- մայնապատկեր մը գծել , սկիզբէն մինչեւ նորա- գոյն շրջանը՝ բոլոր փուլերը վերլուծելով՝ հա- աընտիր կտորներու յիշատակութեամբ , ի վեր

հանելով մանաւանդ ինչ որ կայ մասնաւոր . հայ խառնուածքին յատուկ , « ցեղային » այդ բանաստեղծութեան մէջ : Ամէն գրականութեան մէջ կը գանազանուին կրկու կարգի արտագ- րութիւններ , անոնք՝ որ անձնական հանճարի մը կնիքը կրելով՝ շատ հզօր են ու հոյակապ՝ բայց ցեղին հոգեկան ինքնայատուկ նօթը չեն տար , եւ անոնք որ բնական եւ հարազատ ցո- լացումն են ցեղին ինքնադրոշմ ներշնչումին(1) . Այդ երկրորդ տեսակի արտագրութիւնները ճանչ- նալը , անոնց տիրական նօթը որոշելն ու վեր- լուծելը , ազգի մը հոգիին խորքը , իրին ու մի- աջն իրեն պատկանող գեղեցկագիտութիւնն ու աշխարհայեացքը բնորոշել ըսել է . կ'ըմբռնուի թէ ո՛րքան կարեւոր , էական դործ մըն է ատ . կը կարծեմ թէ այդ գործը զեռ նոր կը սկսի ուրուագծուիլ : Այդ ձգտումով է որ կատարեցի Chants populaires arméniens հատորիս կտոր- ներուն ընտրութիւնը . թերեւս քսան հազար կտոր աչքէ անցուցած եմ՝ այդ երկու հարիւր կտորը ընտրելու համար . կը կարծեմ նպատակիս հասած ըլլալ , (գէթ որքան կարելի էր՝ տրուած պայմաններուն մէջ , որովհետեւ վստահ եմ որ մեր ժողովրդին երգերէն զեռ շատեր՝ եւ ամե- նէն շահեկաններէն՝ կը մնան անձանօթ , չհա- ւաքուած) . քանի որ Ճէյմս Պրայսի պէս բազմա- հմուտ , Արեւելքը խորապէս ճանչցող անձ մը զրեց ինծի՝ այդ հատորիս առթիւ . « Այդ կտոր- ներէն շատերը մեծ հրապոյր եւ թարմութիւն ունին , բնորոշիչ ազգային նկարագրով մը որ անոնց կուտայ ինքնայատուկ կնիք մը : Արեւել- եան համ մը կայ անոնց մէջ . բայց շատ քիչ արաբական կամ պարսկական բանաստեղ- ծութիւններն են : » Այդ նոյն ձգտումով է որ պիտի պատրաստեմ ընդարձակ աշխատութիւնս հայ հասարակութեան համար , եւ որ պիտի ընդգրկէ ամբողջ հայ բանաստեղծութիւնը : Այդպիսի աշխատութեան մը լիակատար ըլլալուն անհունապէս կրնայ նպաստել բոլոր հին անտիպ բանաստեղծութեանց հրատարակումը :

Ա. ԶՊՊԱՆԵԱՆ

(1) Կան ալ հեղինակներ , ինչպէս Կէօթէ , որ Թէ՛ ցեղային նօթն ունին և Թէ՛ անհատական հանճարի զօրու- թիւնը . ատոնք անշուշտ ամենէն կատարեալներն ու ամ- բողջականներն են :

Յ. Գ. — Այս յօդուածը գրած էի, երբ ըստացայ Հ. Պոտուրեանէն նամակ մը, որով համակրելի Միթարեանը կ'աւետէ ինծի թէ մտադիր է հրատարակել ոչ միայն Երզնկացիի բանաստեղծութեանց ամբողջական հաւաքածուն, այլ եւ Ս. Ղազարու ձեռագիրներուն բոլոր ան-

տիպ « միջնադարեան » աշուղական էջերը, ինչպէս եւ շատ մը անտիպ յիշատակարաններ, որոնք կենսագրական ծանօթութիւններ կը պարունակեն այդ աշուղներուն վրայ : Անգնահատելի ծառայութիւն մըն է որ Հ. Պոտուրեան պիտի մատուցանէ մեր գրականութեան :

Մէմուհն Կոյսը

(Ս Ա Ա Դ Ի Ի Ց)

Երբ խալիֆութեան դահն ելաւ Մէմուհն,
 Նախ գնեց մի կոյս լուսնի պէս սիրուն .
 Դէմքով նոր արեւ, կազմով կոկոն վարդ,
 Խելացի, անկեղծ եւ շատ էլ հանդարտ .
 Ձեռները սրբոց արեան մէջ թաթխած,
 Մատների ձէրերն յունապի փոխած,
 Նուրբ ծարիր ամած գիւթիչ ունքերին,
 Ինչպէս ծիածան արեւ քունքերին .
 Սակայն ի՞նչ արած, որ Մէմուհն արքան
 Մի համբոյրի էլ չէր գտնուում արժան :
 Նրան ցասման հուրն այնպէս համակեց,
 Որ գլխատելու հրաման արձակեց :
 Կոյսն ասաց . Լա՛ւ է գլուխս հատանես
 Քան նստես կողքիս գլուխս տանես :
 — Ա՛խ, ասաց Մէմուհն, ես ի՞նչ եմ արել,
 Որ էդ զզուանքիդ արժան եմ դառել : —
 Կոյսն ասաց . Բերանդ հոտում է շատ վատ,
 Կ'ուզես գլխատիր, կ'ուզես թող ազատ :
 Գլխատի՛ր, այո՛, բայց թող գլխիս հետ

Ինձնից այդ հոտդ էլ չքունայ անհետ :
 Միապեան երբոր այս բանը լսեց,
 Պարտութիւնիցը պապանձեց, լուց :
 Անքուն անցրեց այն դիշերն ի բուն,
 Իսկ լուսուն կանչեց մի այր իմաստուն,
 Որ ամէն երկրի, ամէն մի բարքի
 էր քաջածանօթ, ինքն էլ լուրջ, յարգի :
 Սրա խորհրդով դեղ կերաւ Մէմուհն,
 Դառաւ քաղցրաբոյր մի կոկոն սիրուն .
 Եւ գեղեցկուհուն բազմեցուց կողքին
 Ու սիրեց նրան սիրով կաթոգին :
 — Թերութիւնս, ասաց, սա՛ ինձ ցոյց տւաւ,
 Եւ բարեկա՛մս էլ միայն սա եղաւ :
 Ես բարեացակամ կ'ասեմ լոկ նրան,
 Որ կ'ասէ փուշ կայ քո ճամբի վրան :
 Երբ մուտրեալին ասես՝ Լաւ կ'երթաս,
 Նոյնն է թէ նրան մահւան գիրկը տաս :
 Ում թերութիւնն որ չասեն վաղօրօք
 Նա իրան փոքրուց կը կարծէ խելօք :
 Մի՛ ասել թէ՛ կեր կաթ, մեղր ու շաքար,
 Նրան որ լուծիչ դեղն է օգտակար :
 Ասում էր մի օր մի դեղավաճառ,
 Կ'ուզե՞ս բժշկուել, էս դա՛նն դեղն ա՛ն :
 Թէ գու էլ կ'ուզես մի դեղ բժշկիչ,
 Ե՛կ, Սաազիից դա՛ռն խրատ ա՛ն մի քիչ :

(Բուստան) Քարգւլ. Պարսկերէնից
 ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՄԱՐՍՈՒՏԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ֆարմանի Ասմանի

Հ Ր Ա Յ Ա Ր Ա Կ Ե Ց

Յրեհերի՛ Կ Ա Ք Լ Է Ր

(Շար. եւ վերջ)

Ընթեռնու(1) գրուիրն Ֆարման մանուկն եւ գրե պատասխանի այսպես :

Հոգիս յօժար կամօք է խնդիր ելել ,
Եւ սիրորս այն կ'ուզէ որ աչքս է տեսել .
Ձերթ ծարուած ծաղիկ ցօղիդ մընացել ,
Որ ինձ ի քո տեսուդ հոգիս աւելցել :

Ես այլ ո՛ւստից ունիմ ահ եւ կամ երկեղ
Կամ թէ քաղաք ունի՞մ կամ երկիր եւ գեղ .
Եկեալ եմ բնակել ի քար 'ւ ի դժժար տեղ .
Ղարիպ եմ եւ արբառւմ, դքեզ ինձ ուզեմ դեղ :

Թէ դու սրտովդ յօժար ես մօտ առ իս գալ ,
Նայ իմ հոգուս կա՛մ է մէջ սըրտիս տեղ տալ .
Իմ սէրըս քո սիրուդ սըրտին է հալալ ,
Ձէրա ի քո սըրտեդ սէր ինձ կամիս տալ :

Առ իս կայ ամէն իրք , իսկի պակաս չէ .
Եւ տեղս է խիստ ամրոց որ մարդ եկել չէ .
Թէ կամիս գալ առ իս, (fol. 70) չասես հա՛ եւ չէ՛ ,
Մանուկդ Փայտիառ գրեզ առ իս բերէ :

Երբայ մօտ առ Ֆարմանն դուստր քազարտի՛ն ,
գոր երեք Փայտիառ մանուկն առ ես :

Դառնայ մանուկն եւ գայ ի քաղաք մըտնու ,
Եւ գաղտ ի գիշերի ըզնա ինք գըտնու ,
Ասէ՛ Հոս կայ եկի , շուտով պացխուն տու ,
Կամի՞ս երթալ , ունի՞ս մուրատ զընալու :

Թսէ՛ Ես եմ գալու , դու թըտպիր արա ,

(1) Ձեռ. մէջ՝ ընթեռնու :

Թէ ո՞նց ելնենք աստից որ մարդ չիմանայ :
Ասէ՛ Կամի՛մ տանել հետ ինձի ծառայ ,
Որ է ինձ սիրական 'ւ ընկեր լինենայ :

Առել զերկուսն եւ ի քաղքէն հանել է ,
Հանցեղ որ յաշխարհէն մարդ իմացել չէ .
Եւ ի մէջ գիշերի զմօրին անցել է .
Գնացել մօտ առ Փարման ըզնա տարել է :

Տեսնու Ֆարմանն ըզնա , ասէ թէ՛ Երնէ՛կ ,
Հոգուս հոգին 'ւ աչերուս լուսն ինձ հրեկ ,
Արեգակրն սուրաթ գիշեր եւ ցօրեկ .
Համբուրեց եւ ասաց՝ Աչերուս երնէ՛կ :

Կենան ուրախութեամբ ի մէկտեղ հաւսար ,
Ամէն ցեղ բարութիւն (fol 70v.) հոն անպակաս
կար ,
Եւ Փայտիառ մանուկըն զամէնն արար .
Ձոր աշխարհէն բերէր եւ զօրն գայր որսայր :

Եղանէր քազարտի՛ն այն եւ գօրօն խնդրել
գդուսրն իւր եւ ոչ եգիտ :

Երթան վաղիւն ի թագաւորն եւ ասին ,
Թէ՛ Ձդուստրըն քո տարան հանց որ տեսել չին ,
Ձինչ ծառայ կար ի մօտն ամէնն ի տեղն են .
Բայց ինքն եւ մէկ ծառայն մէն գընացել են :

Հարցաւ թէ՛ Առ նա ո՞վ եկել է իսկի .
Ասցին՝ Կըտրի՛ձ մ'երեկ ի կերպ աղքատի .
Ասաց՝ Ո՛ւտի էր նա եւ կամ ո՞վ լինի .
Ասցին՝ Ղարիպ էր նա որ ոչ ճանաչի :

Ասէ թէ՛ Ֆարմանին ընկերքն են յայտնի ,
Որ ունէին հետ մեզ շատ քէն ի սըրտի .
Թէ գանու՛մ ըզնոսա յերկրի կենդանի ,
Մատնեմ ի մեծ տանջանս 'ւ ի սուր սուսերի :

Համբաւ ելաւ յաշխարհն եւ ծանրը հրաման .
Հեծուց անթիւ հեծել զինչ որ հետ իւր կօն .
Հեծաւ թագաւորն այլ մեծամեծօքն այն .
Բըռնեց իւր աշխարհին ճանպիհն եւ զկապան :

(fol. 71)Սըրտին անթիւ հեծել ի դաշտ 'ւ ի մօյ-
տան ,
Ոչ մարդ կարնան գըտնուն եւ ոչ խապար տան ,

Ոչ բերդ թողին անտես եւ ոչ անդաստան ,
Ոչ գեղ եւ ոչ քաղաք եւ լեառն ու սահրան :

Ոչ գտաւ զնոսա մարդ , ոչ անուն տրվին .
Ոչ ոք կարաց գիտնալ թէ ո՛ւր գընացին .
Դառնայ մեծ թագաւորն տըրտում ի սըրտին ,
Վառէր հուր մարմընոյն վասն իւր զաւակին :

Վասն Փայիփառ մանկանն թէ ո՞րպէս լնոյր
զտեղիս(1) այն ամենայն բարութեանք եւ իրք
պակաս չստնե՞ր ամենեւին :

Մանուկըն Փայիփառ յորս ելնէր ճարտար ,
Բերէր զեղունք լերանց եւ զվայրի ոչխար ,
Երթայր գէմ յանդիման քաղքին գաղտաբար ,
Զինչ իրք որ տեսանէր առնոյր եւ գառնայր :

Մըտնայր գաղտ ի քաղաքն որ մարդ չիմանայր ,
Առնոյր սըլիս զըրեհ զինչ որ պիտենայր ,
Կուտեց բազում ոսկի շատ ակն եւ գոհար ,
Ըզգեստ զինչ պատուական թագաւորի կայր :

Սըլեհ մօտ առ իրենք հանց աննըման կար ,
Որ թագաւոր (fol. 71v0) չունէր 'ւ ոչ յաղթող
լաչքար :

Փարմանն ի յայն տեղիքըն խիստ ամուր կար .
Յընծայր իւր ընկերօքն եւ զոհութիւն տայր :

Անմահ թագաւորին փառք տայր անդադար ,
Որ անբընակ տեղիքն իւրեանց կայր դադար .
Սիրով եւ մուրատով ի հոն նա կենայր .
Մանկանցն ի գուրս չերթալ նորա հրաման տար ,

Թէ՛ « Իմ սիրուն մանուկ գովա՛ծ Փայիփառ ,
Հանգիր 'ւ ուրախ կեցիր եւ ա՛ռ քեզ դադար .
Զըկայ ինչ մեզ պակաս , զամէնն ունինք սար .
Ես քեզ եմ չնորհակալ ոտիցդ ճարտար :

Մանուկն էր մասխարա , ուրախարար ,
Մանկանցըն ձայն ամէր ցընծալ անդադար ,
Երգէր քաղցըր ձայնով զինչ ապրիչում կար ,
Քարանցն այլ ձայն ամէր , լերինքըն ձայն տար :

(1) Ձեռ. մէջ՝ գտեղիս տեղին :

Սկիզբն առնէ Փարման մանուկն , վասն
դարիպութեան , եւ ասուր շարվ այսպէս :

Փարմանն իւր ընկերօքն օր մի նըստած կայր ,
Ուրախ եւ ի մուրատ անոյշ զըրուց տար .
Եղեւ յանկարծակի արտասուէր եւ (fol. 72)լայր ,
Թէ՛ Յիշեցի զծնողքս իմ զհայր եւ ըզմայր :

Ի սըրտէն մորմօքէր աղեօքըն գալար ,
Հառաչէր նա խիստ ողորմ դօրըն անդադար .
Ասէ թէ՛ Զինչ հոս կայ սար եւ ձոր եւ քար
Ոսկի դառնայ ինծի , դարբ՛ւ պ եմ 'ւ օտար :

Ղարիպն որ թէ լինայ շատ քաղաքաց տէր ,
Որ իսկի մեծութիւն առ նա պակաս չէր ,
Յերակ սիրան է ի վախ թէ՛ Ես եմ անտէր ,
Զունիմ աստ բարեկամ ոչ կատարեալ սէր :

Հոգին խիստ փափաքի եւ սիրան ի կամ է .
Աղքատ չըջիլ երկրին սըրտին յօժար է .
Փոխանակ ի շաքրին զահրը կըլանէ ,
Շաքար իւր համարի , անուշ թըվիլ է :

Ղարիպն որ ի յօտար աշխարհ եկեալ է ,
Հողըն զինք չընդունի եւ դապուլ չայնէ .
Թէ գիտութեամբ խելօք քան Սողոմոն է ,
Մարդկաց յիմար թըլի , տըխմար անխել է :

Ղարիպն թէ լինի հարուստ եւ փարթամ ,
Յաշխարհի պիտոյիւք խիստ լի եւ թամամ ,
Յերակ հոգօք մաշի շատ զուսայ 'ւ ի խամ ,
(fol. 72v0)Զըգա՛յ մահն եւ սիրէ իմ տեղըն չեր-
թամ :

Եւ թէ յանկարծակի ցաւք իւր հասանի ,
Եւ կամ մահու նըշան առ ինք զըտանի ,
Ածէ զաչերն ողորմ ծածուկ եւ յայտնի ,
Խընդրէ իւր հայր եւ մայր , եղբայր սիրելի :

Մարմին իւր որ հողուն ծընունդ է առել ,
Փափաք է եւ ծարաւ մայրըն տեսանել ,
Եւ կամ թէ մահ գերել ի հող է դարձել ,
Օտար ծընունդ օտար երկիր զընդունել :

Հոս կամ կարօտ ծարաւ. եւ սիրտս է պակսել ,
Կարօտ եմ եւ փափաք հայր իմ տեսանել :

Ահա եղեւ մեզ ժամ աստից ելանել ,
Որպէս կամիք խորհել եւ թըտպիր առնել :

Խորհուրդ արարին եղանել անսից եւ երբայ եւ
հանդիպել զօրացն Պարսից եւ պատերազմել ընդ
միմեանս . եւ Ֆարսեանն ընկերօք յաղթեաց
զնոսս եւ զնացին խաղաղութեամբ :

Մանուկն Փայիփառ Ֆարմանին հարցաւ ,
Ասես զու թէ ինձի ճանապարհ հասաւ ,
Ամէն բանի պատճառ ի յիսնէ ելաւ ,
Զհրամանքդ կատարեմ , եւ թըտպիր արաւ :

(fol. 73) Առնու զՖարման ի յայն տեղացն ելանէ ,
Հաւտար իւր ընկերօք այն ծառն բերէ ,
Զուզէ այն ծառն տեղ եւ ի վեր հանէ ,
Որ մարդու չերեւին ոչ ով տեսեալ չէ :

Զինչ իրք որ պիտենար զամէնն բերէ ,
Ոսկի եւ թէ սըլեհ թէ կերակուր է ,
Զամէն իրք առ նոքա բերէ եւ պահէ ,
Երթայ ի այլ տեղի ուր կամ եղել է :

Ի լեառն ի դաշտ ի մարդ ուր կար արօտ տեղ ,
Կայր շատ երամ ձիան 'ւ արծին աներկեղ ,
Ի լեառն ի մարդ ի մօտ երկիր կայ եւ գեղ ,
Երթայ թէզ եւ դիտէ եւ զըտանէ տեղ :

Գիշերն ի խաս էրմակն ինքն մըտանէ ,
Քրտան ձիան նըման ի մէջէն հանէ ,
Քըչէ առնու երթայ որ մարդ տեսել չէ ,
Տանի զնոսս ի հոն զամէնն թամբէ :

Փոխեն ըզկերպն որ մարդ զիրենք չի ճանչնայ ,
Զաղջիկն այլ փոխեցին ի մանկան չիվայ ,
Բարձան զինչ կայր ոսկի մալ եւ խըզինայ ,
Գիշերն հեծան 'ւ երթին որ մարդ չիմանայ :

Յորեկն իջնուեն(1) ի քար պահուստ կան ի քուն ,
(fol. 73vo) Գիշերն երթան ճանապարհ խիստ գաղտ
'ւ իմաստուն :

Հասան եզր աշխարհին որ ելն է ճանիւղն ,
Դարպանտ է եւ կապան շատ հեծել ի քուն :

(1) Ձեռ. մէջ՝ իջնուեն :

Ասեն թէ գիշերով անցնիլ ո՞վ կարէ ,
Կենանք յայնժամ ելնինք հրա լուսնն ծագէ ,
Թէ հեծել գայ ի դէմ յուժով զմեզ բըռնէ .
Նայ սուր կայ ի մեր մէջքս եւ պատերազմ է :

Հեծելն այն ի կապնէն ի զատ իջած կար ,
Երբ լուսնն լուսացաւ նայ անցին ճարտար ,
Տեսան եւ հեծելին շուտ արին դապար ,
Անցին մանկտիք ընդ այս փուռ սըլեհով սար :

Հեծաւ ի հետ նոցա հեծել չորս հազար ,
Ամէնն պահատուր քաջ եւ կըովըրար .
Հասան նոցա շուտով նայ առին դազար ,
Դարձան մեծ մանկութեամբ ի հեծելն ի հար :

Ֆարման մանուկն էառ զաղջիկն եւ երթայր ,
Եւ հինգ ընկերքն իւր դէմ հեծելին կար ,
Տըվին շատ պատերազմն քաջ եւ ճարտար .
Անկան շատ ի զօրացն եւ առին գումար :

(fol. 74) Գընալ խաղաղութեամբ նոցա հրաման
տան ,

Բայց անուանէ ո՞վ է զիւրենքն որ հարցաւ ,
Պատասխանի որվին՝ Մանուկն է Ֆարման ,
Որ ընկերօքն երեկ այլվա կու գընան :

Ելնեն ի աշխարհէն ճանապարհ երկար ,
Մօտին իւրեանց աշխարհ որ կարօտել կար ,
Խընդայր ուրախութեամբ եւ գոհութիւն տար
Անմահ թագաւորին իւրիննն համար :

Մտանել Ֆարսեան մանկանն յաշխարհն իւր եւ
սեսանել զճնողսն իւր եւ ուրախանայ եւ ցու-
ցանկ գկին իւր որ հեռ իւր եր եւ հայրն զոհու-
րիւն եւ փառս եւ ամենակարողին Աստուծոյ
Հօր եւ Որդոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն , ամեն :

Ճարտար գար ի քաղաքն ուր թագաւորն էր ,
Մանուկն Փայիփառ երթար յաւետէր :
Թէ՛ Որդին քո հասաւ , նըստել ես ընդէ՞ր ,
Խալիւթ էառ անգին՝ խիստ պատուական էր :

Հրաման ետ հեծելին ամէնն հեծնուլ ,
Եւ ինքն իւր խաս ակօք ճանապարհ ելուլ ,
Փութար եւ ըշտապէր իւր որդին տեսնուլ ,
Զի էր կարօտ 'ւ աղեց աղէտին անդոյր :

(fol. 74vo) Տեսնու յանկարծակի զմանուկըն Ֆարման ,
Հաւսար իւր ընկերօքն որ գան միաբան .
Գանեց ի դէմ վազեց գըթով հայրական ,
Էած գիրկ համբուրեց զմանուկըն Ֆարման :

Երևտ խալիաթ բազում ըզգեստըս պայծառ ,
Հագուց ինք զիր որդին ընկերօք հաւսար ,
Չգիտաց թէ աղջիկ էր այն որ հետ իր կար ,
Ձի կերպըն փոխել էր ինք ճանփուն համար :

Դարձան մեծ խընդութեամբ ի քաղաքն եկին ,
Ասաց շատի առնել զօրն այն քաղաքին ,
Վասն իւր Ֆարման մանկան որ բարով եկին .
Եւ վասն այնորիկ հասաւ ինք իւր մուրատին :

Պատմէ զինչ որ եղել էր ինորասանին ,
Եւ ըզգուտոր արքային ցուցնէ ի յայտնին ,
Թէ որպէս զնա էառ ելաւ որ մարդ չի տեսին ,
Հանց ով որ զայն տեսել յոյժ(1) զարմանալին :

Հարսնիք արար արքայն վասըն Ֆարմանին ,
Եւ կին էառ ըզնա վասն իւր զաւակին .
Հասաւ ինք իւր մուրատ 'ւ ի սէրըն սրբտին .
Կենար զօրն ի խընդում եւ ուրախութիւն :

(fol. 75) Երթան հետ հեծելին ի խաղ 'ւ ի սայրան .
Խաղայր զուստ եւ ճոկան մըսնու ի մօյտան .
Յընձան ծընողքն զօրն որ զորդին տեսան ,
Աստուծոյ շատ գոհութիւն նորայ եւ փառք տան :

Մեռանել հօրն եւ Ֆարմանն լուսիլ քազաւոր
փոխանակ հօրն , եւ այ շատ պատերազմ ընդ
Պարսիկս :

Երեք տարի կեցաւ հայրըն կենդանի .
Մահու հրաւէրըն գայ վախճանըն հասնի .
Նըսախլ յսթոռ հօրըն ժառանգէ որդի .
Լինի մեծ թագաւոր գիտուն եւ բարի :

Լըսէ զայն թագաւորըն ինորասանայ ,
Թէ՛ Գոյ դուստրն եւ Ֆարման Ասորեստան կայ .
Առնու անթիւ հեծել 'ւ ի նա ի հար գայ ,
Չկարեն իր հեծելին դէմ կենալ նորայ :

(1) Ձեռ. մէջ՝ յուժ :

Ի դէմ դայ շատ զօրօք Ֆարմանն եւ յաղթէ ,
Չամէնըն դէպ ի յեա ի փախուստ առնէ .
Կտորէ շատ ի զօրացն եւ յերկիր ձրդէ .
Իսկ թագաւորըն շուտ յաշխարհըն հասնէ :

Դարձան բազում անգամ այլվա ի հար դին(1),
Եւ ինչ որ իւր զօրացն առնել կարէին .
Մինչեւ վախճանն եհաս (fol. 75vo) այն թագաւորին ,
Ապա եհաս հանգիստ եւ խաղաղութիւն :

Վասն ծնանիլ որդոյ իւրոյ եւ յե՛ս քազու՛մ ժաւանակի վախճան իւր հասնի . եւ լուսի որդին յարու հօր իւրոյ եւ ժառանգէ զքազաւորութիւն քազու՛մ անս :

Եղեւ երևանամեայ մեծ թագաւորն այն .
Լինի իւրենն որդի ի յինքն ի նըման ,
Գեղեցիկ սուրաթով փառօք զանազան ,
Իսկ նա ուրախացաւ ի ծնունդն մանկան :

Անուն դըրին նըմա եւ Շահիշիրան ,
Սընունդ էառ եւ վարժեցաւ մանուկն այն ,
Ուսաւ շատ զըզրութիւն եւ բան գիտութեան ,
Եղեւ երկոտասանամեայ մանուկն այն :

Հեծնու ի ձի հագնի զէն զինուորութեան ,
Խաղայ հետ ընկերաց մըսնու ի մօյտան .
Ուսնի զամէն արուեստ պատերազմական ,
Մինչ լինի մանկութեամբ իւր հօրն ի նըման :

Թագաւորըն Ֆարման վաթսուն ամ ապրի ,
Ուրախ եւ ի մուրատ ոչ ումէ չյաղթի ,
Լուր դայ մահն եւ տիրէ ի յանկարծակի ,
Նըստի որդի նորա յաթոռ հայրենի :

(fol. 76) Գեղ փառս վերառաքեմ , տէր Հայրըզ վերին ,

Գովեմ զՈրդիդ՝ անեղ եւ ըզմիածին ,
Բարեբանեմ զԱստուած ճշմարիտ Հոգին ,
Եւ քեզ փա՛ռք յաւիտեանըս յաւիտենին :

(1) Այսինքն՝ գային :

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ ՍԱԱԴԻԻՑ

(Շար.)

Քվքեր սիրտ ունին սիրելու համար ,
Դուր չի գալ նրանց էս ստոր աշխարհ .
Բացի սիրողի նազ նազ աչերից
Ո՞ւմ աչքում արտսունքն արիւն կը դառնար :

Օրին մէկն ասաց ինձ մի կարճատես ,
Ի՞նչ ես ձէն ձգել , կուում ինքդ քեզ .
Ասացի . էսպէս ծուխ ե՞րբ քեզանից ,
Երբ չունիս միջումդ վշտի բով ինձ պէս :

Խելօքը գիտէ , որ լացի համար
էրած կրծքից զատ տեղ չկայ յարմար .
Թող պատուհաւիմ քանի էս կապից
է՛լ ազատութեան չունիմ ղեկավար :

Որ չհամբերեմ , ձեռիցս ի՞նչ կը գայ ,
Երբ էն մէկից զատ սրտի դեղ չկայ ,
Որ մեռցնէ էլ , խօսք ասողն ո՞վ է ,
Նրանում ինչե՞ր ասես որ չկայ :

Գիտե՞ս , արտսունքս ինչի՞ է նման .
Միշտ թաւալ եկող մնդկի է նման .
Աշխարհ չծնաւ խօսքի տէր մարդիկ ,
Իսկ թէ ծնաւ էլ , մեր բախտից մեռան :

Դէպի եարս եմ շուռ տեւել իմ հոգին .
Ասում են . Եարդ տէր է իմ խօսքին :
Ա՛րդ , նստիմ տեղս ու լուռ , համբերատար ,
Հետամուտ լինիմ գործիս անդադար :

Աւա՛ղ , որ հոգիս բերանս է ելած ,
Աւա՛ղ , որ սանձս ձեռիցս է ելած .
Դեռ չի տեսնւած նիհար մարդ ինձ պէս .

(1) Խօսքը ճրագի շուրջը պտոյտ եկող զիշերային Թի-
ժեռի մասին է :

Ես չեմ իմանում ող ? եմ թէ մեռած .

Ես մի թիթեռ(1) եմ ընկնող , վեր կացող ,
էրում ես , էրի՛ր , օձիքըս բա՛ց թող .
Շնորհ թէ զրկանք , ի՛նչ կ'ուզես , արա՛ .
Միայն չո՛ւտ արա , օրէ օր մի՛ թող :

Հոգուս խորքումը պատկերըդ ունիմ ,
Լեզումըս քաղցըր անունըդ ունիմ .
Թէ հեռանալովդ օրըս դառնացաւ ,
Շաքրի տեղ անոյշ յիշատակդ ունիմ :

Գաղանիքներդ ամէն ե՛ս գիտեմ ու ես ,
Հմայքներդ ամէն ե՛ս գիտեմ ու ես .
Դարդիցդ հիւծուեցայ , ինձ օգնող չեղաւ ,
Հարւածներդ ամէն ե՛ս գիտեմ ու ես :

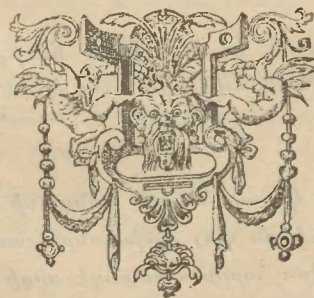
Խելք ունեցողը սրից խոյս կը տայ ,
Ինձ պէս անխելքը սրիդ զո՞ն կ'երթայ ,
Քանի որ քեզ մօտ հասնել չի լինում ,
Քանի որ ջանքըս զուր պիտի երթայ ,
Ա՛րդ , նստիմ տեղս ու լուռ , համբերատար ,
Հետամուտ լինիմ գործիս անդադար :

(Շարունակելի)

Թարգմ. Պարսկ.

Դավրեժ

ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՄԱԿՍՈՒՏԵԱՆՑ

Le Gérant : FRÉDÉRIC MACLER

Imp. D. DOGHRAMADJIAN
18, Rue des Gobelins, Paris.

Ն. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Վկայեալ Փրօֆ. Գլեմանի Institut Scientifique de Coupezն պատրաստ է ձեւագիտութեան դասեր տալ հայերէն ու ռուսերէն լեզուով, թէ՛ կնոջ եւ թէ՛ այր մարդու զգեստներու համար, ինչպէս եւ աշակերտներ պատրաստել Institut de Coupezի մուտքի քննութեան :
Պայմաններուն տեղեկանալու համար, գիմել իրեն .

M. N. AROUTIUNIAN. 22, Rue Clauzel

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ԱՆԱՀԻՏ

- Թիւ 1. — Անարոյ Ֆրանս . Եպիլուրի պարսկեր, (Հատուածներ), թարգմանեց Ա. Չօպանեան, Գին 1 Ֆրանք, հեղինակին կենդանագրով .
- Թիւ 2. — Ալֆրէս Տը Վիենէի Քերթուածներ, հեղինակին կենդանագրով, թարգմանեց Ա. Չօպանեան : Գին 1 Ֆրանք :
- Թիւ 3. — Օւնար Խայեալի Քառեակներ, քննական ուսումնասիրութեամբ մը պարսկերէն ընազրէն թարգմանեց Գ. Փանոսկ . Գին 3 Ֆրանք :

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ « ԱՆԱՀԻՏ »Ի

- Թիւ 1. — Նահապէտ Քուչակի Դիւանք, սիրոյ երգեր, խրատական եւ այլբանական երգեր, պանդուխտի երգեր. Բնական ուսումնասիրութեամբ մը հրատարակեց Ա. Չօպանեան. 3. Ֆր.
- Թիւ 2. — Մկրտիչ Պեշկոպուշեանի Քերթուածներն ու ճառերը, ծանօթագրութիւններով հրատարակեց Ա. Չօպանեան . 4 Ֆր. 50

ՅՐԱՆՍԵՐԷՆ ԳՐԳԻՐ

LES MASSACRES D'ARMENIE, témoignage des victimes; recueil de lettres, traduites en français par A. TCHOBANIAN: préface de GEORGES CLEMENCEAU, Librairie du Mercure de France. 3 Ֆր. 50

L'ARMENIE, SON HISTOIRE, SA LITTÉRATURE, SON RÔLE EN ORIENT par A. TCHOBANIAN, avec une introduction d'ANATOLE FRANCE. Librairie du Mercure de France, 1 Ֆր.

ZEITOUN, DEPUIS LES ORIGINES JUSQU'À LA GRANDE INSURRECTION DE 1895 par AGHASSI: Traduction française d'A. TCHOBANIAN: préface de VICTOR BERARD Librairie du Mercure de France. 3 Ֆր. 50

POEMES ARMÉNIENS ANCIENS et MODERNES, traduits en français par A. TCHOBANIAN, et précédés d'une étude de GABRIEL MOUREY sur la Poésie et l'Art arméniens. 2 Ֆր.

CHANTS POPULAIRES ARMÉNIENS, traduction française avec une introduction par A. TCHOBANIAN; préface de PAUL ADAM. Librairie Paul Ollendorff.

Ouvrage couronné par l'Académie Française

3 Ֆր 50

ԱՆԱՀԻՏ Ի Բաժանորդագրութեան պայմանները

Անահիտը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :

Բաժանորդագրինն է տարեկան 10 ֆրանք (Ֆրանսա), 12 ֆրանք (օտար երկիրներ ,
2 տոլար (Ամերիկա) , 5 ռուպլի (Ռուսիա) :

Վեցամսեայ՝ 5 ֆրանք (Ֆրանսա) , 6 ֆրանք (օտար երկիրներ) , 1 տոլար (Ամերիկա) ,
3 ռպլ. (Ռուսիա) :

Յօդուած եւ բաժանորդագրին ղրկել հետեւեալ հասցէին ,

A. TCHOBANIAN

17, Rue La Bruyère

Paris

« ԱՆԱՀԻՏ » Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Բազու

Տիկին Մարի Սունդուկեանց

Ռուսնուգ

Պարոն Գառնիկ Մազմանեան

Գահիրէ

» Միհրան Արզարեան

Ֆիլիպէ

» Թագուր Հինդլեան

Թեհրան

» Լեւոն Բարայեանց

(Տեսուչ Թեհրանի Հայոց
երկսեռ զպրոցներուն)

Նիւ-Եօրթ

» Տ. Մսաճեան

Ուօքեկըն

» Գաբրիէլ Մուշէղեան

Իսթ Գէմպրիճ

» Կ. Մալխասեան

Իսթ Ուօթըրթաուն

» Նշան Մինասեան

Սէնթըրլ Ծօլս

» Ս. Մուրատեան

Չիքակօ

» Յ. Արողեան

Նեշուէ

» Մինաս Գաբրիէլեան

Ուսթըր

» Գ. Նալպանտեան

Ֆրէզնօ

» Մ. Չարաֆեան

Դաւրէժ

» Մամաջանեան

Պաթում

» Ս. Սաչաքլեան

Նիւ Պրիթէյն

» Աւագ Կարապետեան

Փրովիտէնս

» Սեդրակ Կիրակոսեան

Թիֆլիս (եւ չրջակայք)

(Վանքի պերիուդիկ , տուն Յակոբջան-
տանի , N. 15)